

Maliye Çalışmaları Dergisi Journal of Public Finance Studies

Başvuru | Submitted 31.10.2025
Revizyon Talebi | Revision Requested 19.11.2025
Son Revizyon | Last Revision Received 22.12.2025
Kabul | Accepted 09.01.2026
Online Yayın | Published Online 16.02.2026

Araştırma Makalesi | Research Article

🔓 Açık Erişim | Open Access

2000’li Yıllarda Vergi Reddinin Gelişimi ve Lübnan WhatsApp Vergisi Örneği

The Development of Tax Refusal in the 2000s and the Example of The Lebanese WhatsApp Tax

Hamza Kahrıman¹ & Deniz Çiçek¹

¹ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Bölümü, Aydın, Türkiye

Öz

Vergi reddi, modern devletlerde vergilere karşı direnişi ifade eden bir terimdir. Vergi reddi, parlamentolarda yasal süreçlere uygun olarak çıkarılan vergilere karşı başlatılan kolektif bir eylem olan vergi grevinin nihayete ermiş halidir. Bu makale üç temel konuyu ele almayı amaçlamaktadır; vergi reddini ve benzer terimlerle olan farklarını açıklamak, vergi reddi eylemlerine yol açan politik ve sosyo-ekonomik nedenleri incelemek, vergi reddinin yol açabileceği sosyal ve siyasi değişimleri irdelenmek. Çalışmada vergi reddi eyleminin nedenlerini ve bu eylemlerin yol açabileceği etkileri göstermek için Lübnan’daki Whatsapp vergisine yönelik vergi reddi eylemleri detaylıca incelenmektedir. 17 Ekim 2019’da Lübnan Hükümeti’nin WhatsApp da dâhil olmak üzere bazı sosyal medya platformlarına yönelik yeni vergiler uygulama kararı, son dönemlerin en büyük hükümet karşıtı gösterilerine yol açmıştır. Lübnan, toplumsal ve siyasal yapısı büyük ölçüde mezhep ve köken temeline dayanan bir ülkedir. Ancak bu gösteriler, Lübnan’ın önemli sosyal sorunlarından olan mezhep ve köken ayrılıklarının bile ötesine geçmiş, toplumun her kesiminden insanların gösterilere katılmasına yol açmıştır. Lübnan’daki vergi reddi protestoları verginin toplumsal etkilerinin iki boyutunu göz önüne sermiştir. Birincisi, vergilere yönelik tepkiler siyasi ve sosyal açıdan ayırmış grupları bile bir araya getirme etkisine sahiptir. İkincisi, siyasi ve ekonomik sorunların yüksek olduğu toplumlarda yeni vergiler uygulamak mevcut sorunlara yönelik hoşnutsuzluğu harekete geçiren en önemli etkenlerden birisidir.

Abstract

Tax refusal is a concept that denotes resistance to taxation in modern state times. Tax refusal is the finalised form of a tax strike, a collective action initiated against taxes enacted in accordance with legal processes in parliaments. This article aims to explain three issues: explaining tax refusal and its differences from similar terms; examining the political and socioeconomic reasons that lead to acts of tax refusal; and to analyse the social and political changes that tax refusal can trigger. In this study, tax refusal actions regarding WhatsApp tax in Lebanon are examined in detail to demonstrate the reasons behind tax refusal and the potential impacts of such actions. On October 17, 2019, the Lebanese Government’s decision to impose new taxes on certain social media platforms, including WhatsApp, triggered the largest anti-government protests in recent times. Lebanon is a sectarian and ethnic-based country in terms of its social and political structure. However, these protests have extended beyond Lebanon’s significant social issues of sectarian and ethnic divisions, drawing participants from all segments of society. Tax refusal protests in Lebanon have highlighted two dimensions of the social impacts of taxation. First, reactions to taxes have the capacity to unite politically and socially divided groups. Second, in societies with severe political and economic problems, introducing new taxes are one of the key factors that stimulates discontent with existing issues.

Anahtar Kelimeler Vergi direnişi · Vergi reddi · Lübnan · WhatsApp vergisi · 17 Ekim Devrimi

“ Atıf | Citation: Kahrıman, H. & Çiçek, D. (2026). 2000’li yıllarda vergi reddinin gelişimi ve Lübnan WhatsApp vergisi örneği. *Maliye Çalışmaları Dergisi–Journal of Public Finance Studies*, (75), 22–47. <https://doi.org/10.26650/mcd2026-1814410>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2026. Kahrıman, H. & Çiçek, D.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: Hamza Kahrıman hamza.kahrıman@adu.edu.tr

Keywords

Tax resistance • Tax refusal • Lebanon • WhatsApp tax • The 17 October revolution

JEL Sınıflaması

H10 • H20 • H30 • N25

JEL Classification

H10 • H20 • H30 • N25

Yazar Notu

Bu çalışma 23-24 Kasım 2023 Manisa/Türkiye'de yapılan 10. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kongresi'nde (ISRC 2023) özet bildirisi (tebliğ) olarak sunulmuş olup, söz konusu özet bildirinin gözden geçirilerek makale haline getirilmiş şeklindedir.

Extended Summary

Taxation, which involves people and is a social phenomenon, is a natural area of conflict between the state, which seeks to increase tax revenue, and taxpayers, who aim to reduce their tax burden. In addition to this conflict, when legal, economic, social, and psychological factors are added, it is normal for individuals to develop negative reactions to taxes that have a direct impact on them. When taxes are collected from taxpayers, many factors, such as the method of collection, whether the timing is appropriate for payment, the prevailing economic conditions, and the nature of the taxable item, positively or negatively influence taxpayers' reactions to that tax or taxes. One of the reactions to taxation is the concept of "tax refusal," which refers to taxpayers collectively refusing to pay taxes they consider unjust, in a tax strike behaviour.

Tax refusal, which expresses taxpayers' response to taxes, is a theme that has persisted for centuries. Tax refusal, which is a collective and public expression of taxpayers' discontent, may initially appear to be a tax-related opposition stance against governments. However, the underlying causes of these responses extend beyond purely tax-related issues; they include broader economic, political, social, and even religious concerns.

A detailed review of taxpayers' collective responses to government administrations in the field of taxation reveals numerous examples that substantiate the saying, "History repeats itself." Tax systems are often established without adhering to tax principles such as fairness, equality, and proportionality, and often involve excesses, leading to intense backlash against the taxation process.

These protests, which often constitute another form of resistance to taxation, have been referred to as "tax revolts." However, another concept of collective protest has been introduced into the literature with the emergence of modern states. This concept, known as tax refusal, has been introduced into the literature through a collective action against taxation that emerged in France under the name "The Poujade Movement". Despite some authors using the term "tax strike" to describe this concept, which appeared in financial literature with the Poujade Movement, a closer look at the concept of tax refusal suggests that it is the outcome of a tax strike action.

The most crucial distinction between tax refusal and tax rebellion is that it is a concept of the modern state era. This is because during periods when the concept of tax revolt existed, it was considered a response to taxes imposed without consulting the public or their representatives. However, collective actions that initiate with tax strikes and culminate in tax refusal are directed against taxes that are implemented following the law-making process in parliaments composed of parliamentarians elected by the people in democratic societies. To put it another way, tax refusal has been introduced into literature as a concept that refers to an act of resistance to taxation in modern state times.

For a tax to be rejected, the tax to which taxpayers express their backlash must first be enacted into law. Therefore, tax refusal constitutes a counter-effect demonstrated by taxpayers, that is, the result of one or more causes. However, the tax must be repealed because of the public backlash against its implementation. Furthermore if, despite all these social backlashes, the tax is not abolished, we can no longer refer to tax refusal. That is, if the taxation process in question is withdrawn by the state administration because of this collective action, which began as a tax strike, then this collective action will have become a tax refusal, as the desired goal has been achieved.

There have been several cases of tax refusal worldwide, starting in the 2000s and continuing to this day. Some of these actions include: the 2000 UK Fuel Tax Crisis, the 2003 New Zealand Flatulence/Fart Tax Resistance, the Iran Bazaar Merchant Strike in 2008 and 2010, the Yellow Vest Protests in France in 2018-2019, and the Merchants' Resistance to Sales Tax in Pakistan in 2019. Similar protests have also occurred in Lebanon. The reactions in the United Kingdom, Iran, France, Pakistan, and Lebanon stemmed primarily from social, political, and economic issues. The protests in

New Zealand resulted not from demands for change in the government or system, but from a perception that the tax was unfair.

The Lebanese government's decision on October 17, 2019, to impose new taxes on some social media platforms, including WhatsApp, led to thousands of people taking to the streets. The protesters, who initially appeared to be against this new tax regulation, have raised demands that include resolving all socially problematic issues, as income distribution, economic problems, and corruption, and that encompass not only the current government but also the transformation of the country's political system in general.

The two most important factors shaping Lebanon's history are its geographical location and unique multi-sectarian structure. Being sandwiched between two hostile countries, Syria and Israel, has frequently exposed Lebanon to attempts at occupation by these countries. The second factor shaping Lebanon's history is the sectarian system. Sectarianism plays a vital role in Lebanese society. After gaining independence from France in 1946, Lebanon's constitution was amended and then revised again in 1990 with the Taif Agreement, recognising the rights of each religious community and officially recognising more than 18 religious sects. The worst years in Lebanon's history were between 1975 and 1990, which were marked by civil war. The civil war lasted until 1990. It led to conflicts between different forces. Lebanon was torn apart. Roads, homes, schools, hospitals, bridges, and power plants were destroyed throughout the country. Hundreds of thousands of Lebanese fled the country. The Taif Agreement, signed by Lebanese parliamentarians in Saudi Arabia on October 22, 1989, marked the beginning of a process that ended the Lebanese civil war and set the country on the path to peace and reconstruction.

Mass protests in Lebanon first occurred in 2011, inspired by groups influenced by the Arab Spring. This was followed by the 2015 "You Stink" movement, which was described as a garbage or waste crisis, and the WhatsApp tax protests, also known as the October 2019 Revolution, during which the slogan "All means all" echoed through the streets. The WhatsApp tax protests were a series of actions that took place in the shadow of deep and difficult-to-solve problems, as Lebanon's deteriorating economy and public finances, a sectarian-based political system and the corruption it engenders, the Syrian Civil War, and the resulting influx of refugees. Lebanon had been in economic decline in recent years and was one of the most troubled countries in the world in terms of public debt. Corruption was one of the most significant problems in Lebanese society. Lebanon continued to be the country hosting the highest number of refugees per capita in the world because of the Syrian Civil War that broke out in 2011. The influx of Syrian refugees into Lebanon weakened the fundamental dynamics of the economy, such as trade, banking, and tourism, further worsening political, economic, and security problems. The intense influx of refugees also weakened job opportunities in the country, negatively affecting its development goals. The intense migration also caused rent prices to rise. These high rent increases greatly affected poor Lebanese citizens.

Social events do not occur for no reason. Multiple factors are often at work in the occurrence of social events, and it is often the case that the most recent event, which affects most of the society, emerges as the manifestation of the social event that has occurred. Public reactions to taxation have played a role in shaping many significant political and social changes throughout history.

The WhatsApp tax protests were a series of demonstrations that were organised in the shadow of deep and difficult-to-solve problems, such as Lebanon's deteriorating economy and the poor state of public finances, a sectarian-based political system and the corruption that this system engenders, the Syrian Civil War, and the resulting influx of refugees.

The Lebanese economy suffered a massive collapse following three major crises: the October 2019 protests, the COVID-19 pandemic, and the Beirut port explosion. Referred to by some as the "October 2019 Revolution," these actions, despite all the demonstrations and protests, did not achieve the desired success. However, we may argue that they shook the sectarian elitist structure and raised questions about the existence of the current system, yielding significant results.

It is crucial that the catalyst for all these processes be taxation. This reveals the role of taxation in directing social events and, when necessary, bringing together politically and socially divided groups. It is of utmost concern for the peace and security of countries that legislative authorities establish the most fundamental and stable source of public revenue, such as taxation, considering current social dynamics and the prevailing economic, social, and political environment.

The October 2019 protests in Lebanon ended due to the COVID-19 pandemic, but they left behind a serious economic crisis and the social and political crises associated with it. In particular, the explosion at the Beirut Port warehouse on

August 4, 2020, which destroyed the country's largest grain warehouse, killed many people, caused serious damage to the capital Beirut, and left thousands homeless, further deepened the existing economic and political crisis.

2000'li Yıllarda Vergi Reddinin Gelişimi ve Lübnan WhatsApp Vergisi Örneği

Fransız merkantilist ve devlet adamı olan Jean-Baptiste Colbert'e atfedilen “*Vergilendirme sanatı, kazın tüylerini mümkün olan en az bağırtma ile mümkün olan en fazla miktarda elde edecek şekilde yoldan ibarettir.*” (Ratcliffe, 2016) sözü, vergilendirme sürecinde kamu yöneticilerine, nasıl davranmaları gerektiği konusunda ince mesajlar içeren bir ifadedir. Mükelleflerden vergi alınırken, bu vergilerin alınış biçimi, alındığı dönemin bu verginin ödenmesi bakımından uygun olup olmadığı, içinde bulunulan ekonomik koşulların durumu, üzerine vergi konulan unsurun niteliği vb. pek çok husus; mükelleflerin o vergiye/vergilerle gösterilebileceği tepkileri olumlu ya da olumsuz biçimde etkiler. Bahsi geçen şartlar olumlu anlamda işlediğinde mükellefler söz konusu vergisel yükümlülükler uyma şeklinde davranışlar sergilerken; aksi durumda vergilere karşı oluşan olumsuz tepkiler, vergiden kaçınmadan başlayarak vergi kaçırmaya veya verginin reddine kadar değişen biçimlerde, çok sayıda bireysel ve kolektif direniş davranışlarına yol açabilir.

Tarihsel süreçte, vergilendirme işlemine karşı mükelleflerin verdiği tepkilerin birbirinin benzeri eylemler olması, “Tarih, tekerrürden ibarettir.” sözünü hatırlatmaktadır. Vergi sistemlerinin çoğu zaman adalet, eşitlik ve ölçülülük gibi vergileme ilkelerine riayet etmeden oluşturulması ve birçok durumda aşırılıklar içermesi, vergilendirme işlemine yönelik tepkilerin de şiddetli olmasına yol açmıştır.

Vergi mükelleflerinin vergilere karşı verdiği tepkiyi ortaya koyan verginin reddi, yüzyıllar boyunca süregelen bir temaya işaret etmektedir. Vergi reddi, mükelleflerinin hükümetlere karşı protesto şeklindeki muhalif bir tepkisi gibi görünmesine karşın, bu tepkilerin temelinde sadece vergisel konular değil; daha geniş boyutta, ekonomik, siyasi, sosyal ve hatta dini meseleler bulunmaktadır.

Tarihin hemen hemen her devrinde haksız olduğu düşünülen vergilere karşı baş kaldırı şeklindeki bu protestolar “vergi isyanı” kavramı ile ifade edilmiştir. Ancak modern devletlerle birlikte literatüre başka bir kolektif protesto kavramı girmiştir. Vergi reddi denilen bu kavram, “Poujade Hareketi” adı verilen ve Fransa’da patlak veren vergiye karşı oluşmuş toplu bir eylemle literatüre girmiştir. Bazı yazarlar, Poujade Hareketi ile maliye literatürüne giren bu kavramı “vergi grevi” olarak adlandırmış olsa da vergi reddi aslında vergi grevinin sonuç bulmuş halidir.

Bu çalışma vergi reddi kavramını ele alarak, üç temel hususu açıklamayı hedeflemektedir. Bunlardan ilki, vergi reddi kavramının içeriğini ortaya koymaktır. Özellikle, bu kavramla yakın ilgisi olan ve birbirinin yerine kullanılan vergi grevi kavramı ile olan farkını açıklamak, çalışmanın teorik kısmının temelini oluşturmaktadır. Bu yapılırken vergi reddi kavramının vergi isyanı ile olan farklılığı da bu kapsamda incelenen bir diğer teorik konudur. Çalışmanın ikinci amacı, vergi reddi eylemlerine yol açan politik ve sosyo-ekonomik nedenleri incelemektir. Bu amaçla, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde 2000’li yıllarda çeşitli ülkelerdeki vergi reddi örneklerine yer verilmiştir. Bu örnekler, birçok ülkede vergi reddi eylemlerinin temelde birbirine çok benzediğini ve bu eylemlerin, temelde vergisel hususlara aşan ve içinde bulunulan sosyo-ekonomik sorunlara yönelik tepkiler olduğunu ortaya koymaktır. Çalışmanın üçüncü amacı vergi reddinin yol açabileceği etkileri irdelemektir. Çalışmanın bu kısmı için ise Lübnan’da yaşanan “WhatsApp Vergisi Direnişi” ele alınmıştır. Lübnan örneği ile vergi reddi eylemlerinin nedenleri ve bu eylemlerin yol açabileceği etkiler detaylı biçimde ele alınmaktadır. Çalışmada Lübnan’da yaşanan vergi reddi eylemlerinin seçilmesi Lübnan’ın sosyolojik yapısı ile yakından alakalıdır. Lübnan, toplumsal sınıflar açısından din, mezhep ve köken boyutunun en önemli unsurlar olarak ortaya çıktığı ve bu durumun ülkenin Anayasa’sında bile açıkça hayat bulduğu bir

ülkedir. Diğer bir ifadeyle, Lübnan birçok dini ve sosyolojik bölünme unsurlarını bünyesinde barındıran bir sosyolojiye sahiptir. Lübnan tarihinin kritik bir anında, Ekim 2019'da patlak veren WhatsApp aramalarının vergilendirilmesini içeren karar sonrasına ortaya çıkan ayaklanma ve sonrasında yaşanan gösteriler, Lübnan'ın önemli sosyal sorunlarından olan mezhep ve köken ayrılıklarının bile ötesine geçmiş, toplumun her kesiminden insanların gösterilere katılmasına yol açmıştır. Lübnan'da yaşanan bu protestolar ve sonraki gelişmeler, birçok tarihsel örnekte olduğu gibi, vergisel düzenlemelere yönelik talepleri aşır, toplumsal ve siyasi değişim isteğine dönüşmüştür.

Vergi Reddi: Tarihsel Gelişim ve Kavramsal Tartışma

İçinde insanı barından ve bir sosyal olgu olan vergilendirme işlemi, vergi hasılatını artırmaya çalışan devlet ile vergi yükünü hafifletmeyi amaçlayan mükellefler arasındaki doğal bir çatışma alanıdır. Söz konusu bu çatışmaya ek olarak hukuki, ekonomik, sosyal ve psikolojik faktörler de eklenince, bireylerin, üzerlerinde doğrudan doğruya bir etki hissettiren vergilere karşı bir takım olumsuz tepkiler geliştirmesi olağan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Vergilendirme işlemine karşı oluşan tepkilerden birisi de “vergi reddi” kavramı ile ifade edilen, vergi mükelleflerinin haksız buldukları vergi ya da vergilere yönelik ödememe isteklerini bir tür grev davranışı ile toplu sergiledikleri eylemler bütünüdür.

Verginin reddi, vergiye karşı gösterilen toplumsal bir direnme hareketi ve bir tepki gösterme özelliği taşıdığından literatürde bazen vergi grevi şeklinde de kullanılmaktadır. Kavram, Fransızca'da “Greve de Impôts”, İngilizce'de “Tax Strike”, Almanca'da “Steuer Streik” olarak ifade edilmektedir (Temel, 2019, s. 80).

Vergi reddi kavramı, Türk maliye literatürüne 1953'te Fransa'da patlak veren “Poujade Hareketi” denilen ve Kenan Bulutoğlu'nun 1958 yılında yayınladığı “Vergiye Karşı Tipik Bir Reaksiyon Poujade Hareketi” başlıklı makalesi ile girmiştir. Fransa'nın en fakir bölgelerinden birisi olan Lot vilayetinin küçük bir kasabasında 22 Haziran 1953 günü akşamı toplanan kasabanın esnaf ve zanaatkârları arasında bulunan, bu kasabada kırtasiye dükkânı işleten bir esnaf ve aynı zamanda belediye meclis üyesi olan Pierre Poujade, ertesi gün denetime gelecek olan ve kasabanın 30 kadar esnafını denetleyecek maliye müfettişlerinin bu görevlerini yapmalarına engel olacak bir oluşum tertip etmiştir. Bu direniş başarı ile sonuçlanmış ve maliye müfettişleri görevlerini yapmadan kasabadan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu direnişin başarılı olması, bu tip bir direnişin tüm Fransa'ya yayılmasına yol açmış ve II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan en önemli toplumsal vergi reaksiyonu olarak tarihe geçmiştir. Elbette böyle bir eylemin iktisadi, mali ve sosyal açıdan birçok yönü bulunmaktadır. Küçük esnaf ve zanaatkârların içinde bulunduğu fakirlik iktisadi sebeplerin başında gelmektedir. Nitekim hareketin özellikle fakir illerde daha kısa sürede yaygınlaşması ve zengin bölgelerde bu denli karşılık görmemiş olması da bu durumun bir göstergesidir (Bulutoğlu, 195, ss. 173-197).

II. Dünya Savaşı'nda işgale uğrayan Fransa'da, Kurtuluş yıllarından sonra Devlet Planlama Teşkilatı, Fransız ekonomisinin temel direği olan küçük ölçekli tarım ve ticaret yerine endüstriyel kalkınmayı teşvik edecek yoğun bir çabaya girişti. Şehir merkezli istihdamın genişlemesi, kırsal nüfusun azalmasına ve köylülüğün gerilemesine yol açtı. Birçoğu çok düşük kâr marjlarıyla geçinen taşra esnafı ve zanaatkârları, yalnızca geleneksel tüketici tabanlarının yerinden oynamasından etkilenmekle kalmadı; aynı zamanda, var olan yüksek enflasyonun etkisiyle mallarını sürekli artan fiyatlarla satmalarının ve enflasyonla değer kaybeden para birimi ile Gelir İdaresi'ne ve alacaklılarına yaptıkları geri ödemelerde kendilerine avantaj sağlayan durumu da savaş sonrası yaşanan ekonomik durgunlukla birlikte kaybettiler. Aynı zamanda, yeni ticari üretim ve dağıtım biçimlerine (perakende zincirleri, kooperatifler ve süpermarketler) yönelen ticaret sektörünün modernleşmesi, küçük esnafın varlık nedenini tehdit etti. Poujade Hareketi'nin iktisadi sebeplerini bu sayılan hususlar oluşturmaktadır (Shields, 2010, s. 20). 1954 yılından itibaren yaygınlaşan Poujade Hareketinin asıl nedeni mali konular olsa da arkasında yatan iktisadi, siyasi ve sosyal nedenler olmasa bu kadar geniş bir reaksiyona yol açmayabilirdi. Poujade Hareketi vergiye karşı olan hedeflerine ulaşmak için birçok metoda

başvurmuş ve nihayetinde başarıya ulaşmıştır. Vergiye karşı bir direniş hareketi olarak başlayan Poujade Hareketi, bu durumun çok ötesine geçerek siyasi bir harekete dönüşmüş ve Ocak 1956'daki seçimlerinde esnaf, zanaatkar, tüccar ve bir kısım köylünün oylarını alarak 600 kişilik Milli Meclis'te 52 vekillik alacak bir başarıya imza atmıştır (Bulutoğlu, 1958, ss. 173-197). Bulutoğlu (1958), Poujade Hareketi ile ilgili iki önemli tespitte bulunmuştur: i) Bu eylem vergilerin konjonktüre karşı son derece hassas olduğu göstermiştir, ii) Mükelleflerin vergilere yönelik tepkilerini bireysel değil, gruplar halinde değerlendirmek gerekir. Çünkü eşit vergi baskısı karşısında bir serbest meslek erbabının vereceği tepki ile bir ücretlinin vereceği tepki birbirinden farklı olabilecektir.

Temsili demokrasi öncesinde, görünürdeki nedeni vergiler olan, devlete ve yönetime karşı gösterilerin toplumsal vergi reaksiyonları, vergi isyanı (tax rebellion¹) şeklinde ifade edilmekteydi. Modern demokrasiye ulaşılması geçen tarihi süreç, aslında vergi isyanları ile dolu sancılı bir süreci ifade etmektedir. Musgrave (1979)'e göre modern demokrasinin evrimi mali kaynakları kontrol etme mücadelesi olarak görülebilir. Geçmişteki vergi isyanları, genellikle açlık çeken köylüler ya da yükselen tüccar sınıfının oluşturduğu kesimlerce başlatılmış ve Magna Carta, Haklar Bildirgesi, Boston Çay Partisi gibi bazı önemli tarihi olayın da sebepleri arasında yer almıştır. Motivasyonları ve sonuçlarına bakıldığında, çoğu zaman vergilendirme konularının çok daha ötesine geçen vergi isyanları, sıklıkla daha büyük ekonomik, sosyal, siyasi ve hatta dini meseleleri altyapısında barındırmaktadır (Burg, 2004, s. vi).

Vergi reddi kavramını, vergi isyanı kavramından ayıran en önemli yanı modern devlet çağına ait bir kavram olmasıdır. Çünkü vergi isyanı denilen kavramın yaşandığı dönemlerde, halka ya da temsilcilerine sorulmadan salınan vergilere gösterilen bir tepkiden bahsedilebilir. Oysa vergi grevi ile başlayıp vergi reddi ile sonuçlanan toplu eylemler, demokratik toplumlarda halkın seçtiği parlamenterlerden oluşan parlamentolarda ve yasa yapma tekniğine uygun biçimde hayata geçirilen vergilere karşı oluşmaktadır. Bir diğer ifadeyle vergi reddi, modern devlet zamanlarına ait vergiye karşı bir direniş eylemini ifade eden bir kavram olarak literatürde yerini almıştır.

Vergi reddi ve vergi grevi kavramları, bazı yazarlarca birbirinin yerine kullanılmaktadır. Demir (2015)'e göre vergi grevi ve vergi reddi kavramları eş anlamlıdır ve her ikisi de vergilere karşı gösterilen toplumsal bir harekettir. Vergiye karşı söz konusu bu tepkilerin tüm topluma mâl olması durumunda isyan niteliği kazanacak ve bu durumda meydana gelen hareketi vergi isyanı olarak değerlendirebilecektir.

Karaca (2012)'ya göre, demokratik rejimlerde vatandaşlara tanınan bir anayasal hak olan grev kelimesi, vergiyle birlikte kullanılarak oluşturulan "Vergi Grevi" kavramı, ağır vergi yükü nedeniyle halkın yasalara dayanarak başvurduğu haklı bir hak arama eylemidir.

Susam (2019)'a göre devletin vergilendirme yetkisini olması gerektiği gibi kullanamaması sonucunda mükelleflerin toplumsal olarak giriştiği bir direnme hareketidir. Yazar, vergi grevi kavramını vergi reddi kavramı içerisine alarak açıklamıştır.

Erdem vd. (2016), vergi grevi ile vergi reddi kavramlarını ayırmakta ve vergi reddi kavramını vergi isyanı içerisine alarak kullanmaktadır. Yazarlara göre vergi grevi, mükelleflerin kanunlara uygun biçimde yürürlüğe konulan bir vergiye yönelik ödevlerini yapmama yönünde gösterdikleri tepkidir. Vergi isyanı (Vergi reddi) ise yükümlülerin toplu bir şekilde herhangi bir verginin tümünden kaldırılması ve verginin kabul edilmemesi yönündeki tepkileridir. Yazarlar vergi grevini, vergi ödevlerine yönelik tepki olarak açıklarken; vergi isyanını (verginin reddini) verginin kaldırılması yönündeki istek olarak değerlendirmektedir.

Türk maliye yazınında vergi reddi ve vergi grevi kavramlarını birbirinden kesin çizgilerle ayıran görüşler de mevcuttur. Şen ve Sağbaşı (2017)'a göre vergi reddi, uygulamaya konulan bir vergiye karşı gösterilen bireysel

¹İngilizcede vergi isyanı, "tax revolt, tax rebellion, tax resistance ve tax riot" şeklinde açıklanan kavramlara denk düşmektedir. Ancak bu kavramlar, arasında nitelik bakımından ayrıntılar bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. (Saraç & Şeren, 2022, s. 13).

ya da kolektif tepkidir ve vergiyi benimsememe, inkâr etme şeklinde kendini gösterir. Oysa vergi grevi, vergiye karşı toplumsal bir tepki olup, çoğu zaman yeni bir verginin yürürlüğe konulmasına veya mevcut vergilerin arttırılmasına yönelik bir tür kolektif protestodur ve her zaman vergi kaynaklı da olmayabilir. Üstelik vergi grevinde ortaya çıkan tepki çoğu zaman geçici bir süreyi kapsar ve verginin reddi eyleminde olduğu gibi, anayasa ya da kanunlara karşı gelme, meydan okuma türünden niyetler barındırmaz. Vergi grevi, bir nev'i vergiden kaynaklı şikâyetlerin hafifletilmesine yönelik taleplerden kaynaklı eylemdir.

Edizdoğan vd. (2016)'e göre, vergi grevi, vergiye karşı yasalara dayanarak girişilen toplumsal bir eylem iken, verginin reddi, mükelleflerin tepki gösterdiği verginin ortadan kaldırılmasına yönelik toplu ve yasal olmayan bir direnme hareketidir ve çeşitli iktisadi, mali ve siyasi nedenlere bağlı olarak oluşabilir. Bu açıdan bakıldığında bu iki kavram yapı ve nitelik bakımından birbirlerinden farklıdır.

Pehlivan (2019)'da vergi grevi ile vergi reddi kavramlarının ayrı anlamlar taşıdığı düşüncesindedir. Yazar, vergi grevini, vergi yükünün ağır olduğunu düşünen mükelleflerin bu ağır vergi yüküne karşı gösterdiği toplu direniş davranışı olarak açıklamaktadır. Yazara göre, usulüne uygun biçimde yürürlüğe girmiş vergilere karşı girişilen ve söz konusu ağır vergilerin ödenmeyeceğinin toplu gösterilerle ifade edildiği ve neticesinde bu ağır vergilerin yürürlükten kaldırılması ile sonuçlanan durum ise vergi reddidir. Yazar, aynı zamanda halkoylaması (referandum) ile yürürlüğe girecek olan vergisel düzenlemelerde, halkın olumsuz yönde oy kullanma davranışının da bir tür vergi reddi anlamına geldiğini ifade etmektedir.

Aktan vd. (2002)'e göre vergi reddi, diğer tepki türleri ile karşılaştırıldığında kolektif ve organize bir tepki türü olması yönüyle farklılaşmaktadır. Bu boyutuyla değerlendirildiğinde ise vergi reddi, çeşitli iktisadi, mali ve siyasi nedenlerden dolayı, vergi mükelleflerinin vergi ödememe yönünde sergiledikleri kolektif davranışı işaret etmektedir. Yazarlar, vergi reddi eyleminin bu yönüyle vergiye karşı gösterilen vergi kaçırma ya da vergiden kaçınma şeklindeki bireysel tepkilerden farklı bir sosyo-psikolojik yapı içerdiğini ifade etmektedirler.

Verginin reddinin oluşabilmesi için öncelikle mükelleflerin söz konusu tepkiyi gösterdikleri verginin yasallaşması gerekmektedir. Buradan anlaşılabileceği üzere vergi reddi, mükellefler tarafından gösterilen karşı bir tepki olup, bir ya da birden fazla nedenden oluşmaktadır. Bununla birlikte, uygulamaya konulan vergiye karşı verilen toplumsal tepki sonucunda verginin yürürlükten kaldırılması gerekmektedir. Şayet, tüm bu toplumsal tepkilere rağmen vergi kaldırılmıyorsa burada artık vergi reddinden bahsedilemez (Pürsünerli Çakar, 2013, s. 1296). Diğer bir deyişle, vergi grevi olarak başlayan bu kolektif eylem neticesinde söz konusu vergilendirme işlemi devlet idaresi tarafından geri çekilirse, istenilen amaca ulaşıldığı için bu kolektif eylem artık vergi reddine dönüşmüş olacaktır.

Tüm bu değerlendirmeler neticesinde demokratik toplumlardaki parlamentolarda usulüne uygun şekilde yürürlüğe giren vergilere karşı gösterilen ve adına vergi grevi denilen, bir tür sivil itaatsizlik benzeri direniş neticesinde, yetkili devlet otoritelerince tepkiye yol açan vergisel işlemlerin kaldırılması ile sonuçlanmış vergi grevlerine, vergi reddi denilebilir. Diğer bir ifadeyle vergi grevi, söz konusu vergilendirme işlemlerine karşı gösterilen toplumsal tepki iken vergi reddi ise bu toplumsal tepkinin nihayete ulaşmış halidir.

2000'li Yıllarda Yaşanan Bazı Vergi Reddi Örnekleri

Vergilendirme işlemine karşı mükellefler tarafından verilecek tepkilerin türü ve şiddeti, ülkelerin şartlarına, diğer bir ifadeyle o ülkedeki bireylerin hislerine bağlı olarak değişmektedir. Aslında mükelleflerin vergilere karşı hislerini yansıtan tepkilerinin en yoğununu ve dünya tarihine etkisinin en etkili olan tepki türü vergi isyanlarıdır. Çünkü vergi isyanları, genel olarak şiddet kullanımını içerdiğinden, genellikle toplumsal ayaklanma şeklinde kendini göstermektedir (Aktan vd., 2002, s. 132). Vergi isyanlarının günümüzdeki demokratik toplumlardaki karşılığı, yukarıdaki kısımda da belirttiği gibi, verginin reddi şeklin-

deki davranışlardır. Zira verginin reddi de ulusal otoriteye karşı başlatılan kolektif bir eylemdir. Ancak verginin reddi de diğer tepkiler gibi günün ve ülkelerin şartlarına, mükelleflerin subjektif özelliklerine ve yasalara itaat etme isteğine göre, farklı motivasyonlar ve gelişim süreçleri gösteren, bu yüzden de temelinde farklı eylem niyetlerini barındıran bir davranışlar silsilesi ile ortaya çıkabilmektedir. 2000'li yıllarda başlayıp günümüze kadar süre gelen dünya çapında gerçekleşen ve aşağıda bazılarına yer verilecek vergi reddi eylemleri de bu durumun son yıllardaki örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli ülkelerde farklı şekilde kendini gösteren sosyo-ekonomik sorunlar, vergi reddi eylemleri ile toplumsal olarak daha görünür hale gelmektedir.

Birleşik Krallık-Akaryakıt Vergisi Protestoları (Fuel Tax Crisis), 2000

Petrol'ün yeryüzüne çıkmasının geçmişi 5.000 yıl öncesine dayanmaktadır. Yerel bir ısınma ve enerji kaynağı olarak kullanılan petrol, Greko-Romen döneminde ise önemli bir silaha (Rum Ateşi) dönüşmüştür. Ancak, 19. Yüzyılın sonlarında makineler ve kara taşıtları için bir güç kaynağı olarak geliştirilen içten yanmalı motorların icadı, petrole olan talep koşullarını hızla değiştirdi: Çıkarılmasından rafine edilmesine, rafine edilen ürünün dağıtımına kadar kapsamlı bir sisteminin hızla kurulması gerçekleşti. Bu sayede petrolün arz ve talebi hızla arttı ve tek bir dünya pazarı oluştu. 1960 yılında başlıca petrol üreticisi ülkeler tarafından, politika ve eylemlerde koordineli hareket etmek üzere kısa adı "OPEC" olan Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü kuruldu. İktisadi hayatın bir gerçeği olan kıtlık sorunu zaman zaman petrol ürünlerinde baş gösterdi. Birleşik Krallık açısından bu kıtlık sorunu Eylül 2000'deki olayların yaşandığı döneme kadar dört kez yaşandı; II. Dünya Savaşı ve sonrası, 1957 Süveyş Krizi, 1973-74 Arap-İsrail Savaşı ve 1979-80 İran-Irak Savaşı. 1980'ler ve 1990'lar boyunca petrol fiyatları sürekli bir artış eğiliminde oldu. 1999 yılına gelindiğinde, petrol fiyatları 1981 yılına göre %73 artmıştı (Harman, 2002, ss. 3-5).

2000 yılının Sonbaharında, Fransa, Almanya, Belçika ve Hollanda gibi Avrupa ülkeleri ile Birleşik Krallık'ta yüksek benzin ve dizel fiyatlarına karşı yaygın protestolar yaşandı. Yaşanan bu olaylar "Yakıt Krizi" olarak adlandırıldı. Yakıtta büyük ölçüde bağımlı olan birçok ticari işletme, yükselen yakıt fiyatları yüzünden, zaten düşük olan kâr marjlarının daha da daralmasıyla kendilerini aşırı baskı altında hissettiler. Fransa'da balıkçılar, kamyon şoförleri, çiftçiler ve taksi şoförlerinin başlattığı ablukalarla, protestocuların Fransız Hükümeti'nden taviz koparması, bu protestoların komşu ülkelere sıçramasında adeta bir katalizör görevi gördü. Daha önce de benzer yakıt krizleri yaşanmış olsa da Eylül 2000'deki Yakıt Krizi'ni farklı kılan en önemli boyut, bilgi ve iletişim teknolojilerinin oynadığı roldü. Cep telefonu ve internetin ilk kez, hem de büyük bir etkiyle kullanılmış olması, krizin halk tarafından daha detaylı takip edilmesini sağladı. Eylül 2000'deki olaylar, ilk olarak 7 Eylül Perşembe günü, Brynle Williams adındaki yerel bir çiftçinin önderliğindeki protestocuların, akaryakıt fiyatlarını protesto etmek amacıyla Cheshire'deki Stanlow Petrol Rafinesine gelip, tankerlerin rafineriden ayrılmasını engellemesiyle başladı. Protestocular bu eylemle, Fransa'daki protestocuların yolları ablukaya alıp Fransız Hükümetine geri adım attırmasına benzer etki oluşturma gayesi taşıyorlardı. Sonraki günler, diğer petrol rafinelerine de sıçrayan bu eylemler ülkede ciddi bir petrol arzı sıkıntısı doğurdu. Rafinelere yönelik bu abluka eylemlerine, ilk günlerinde ciddi bir halk desteği olsa da 5. günün sonunda ülkedeki 4.000 akaryakıt istasyonunda yakıt kalmaması, başta sağlık sistemi olmak üzere günlük hayatta ciddi sıkıntılar yaşanmasına yol açtı. Özellikle sağlık alanında yaşanan sıkıntıların Hükümet tarafından yüksek sesle dile getirilmesi ile bu eylemler 14 Eylül Perşembe gününün (yani krizin 8. gününün) ilk saatlerinde sona erdi. Ancak protestocular, hükümete 60 gün içerisinde akaryakıt vergilerinin düşürülmesi şartıyla eylemlerini sonlandırdıklarını bildirmiştir (Lyons & Chatterjee, 2002, ss. pp. xiii-xviii).

Yeni Zelanda- Şişkinlik/Gaz Çıkarma Vergisi Direnişi (Flatulence/Fart Tax Resistance), 2003

Yeni Zelanda, sera gazı emisyonlarının %55'inin tarımdan, özellikle de inek ve koyun gibi geviş getiren hayvanların üretmiş olduğu metandan kaynaklanması bakımından sıra dışı bir ülkedir. Tarım, Yeni Zelanda'nın en büyük ihracat endüstrilerinin temelini oluşturur (Roper & Toladano, 2005, s. 481). Ülkenin uzun çiftçilik geçmişi göz önüne alındığında, Yeni Zelanda diğer tüm OECD ülkeleri arasında en yüksek oranda metan ve azot oksit salınımı yapan ülkedir. Diğer OECD ülkelerinde emisyonlar, ağırlıklı olarak ulaşım, elektrik üretimi veya endüstri faaliyetleri, gibi esas olarak karbondioksit üreten faaliyetlerden kaynaklanırken, Yeni Zelanda'da hayvancılık kaynaklı tarımsal faaliyetler, büyük miktarlarda metan ve azot oksit gibi daha güçlü gazlar üretir. Bu sera gazlarının her birimi, çevre üzerinde her bir karbondioksit biriminden daha yoğun bir ısınmaya yol açar (Stanley vd., 2020, s. 2).

Aralık 2002'de Yeni Zelanda hükümeti, küresel ısınma olgusunun en önemli sebebi olduğu düşünülen, insan kaynaklı sera gazı emisyonlarının küresel olarak azaltılmasına yönelik çok taraflı bir çevre anlaşması olan Kyoto Protokolü'nü onayladı. Protokol tarafından öngörülen koşullar altında, Yeni Zelanda'nın sera gazı seviyelerini 2008-2012 yılına kadar 1990 yılındaki seviyelerine düşürmesi gerekecekti (Roper & Toladano, 2005, s. 481). Ülkenin Kyoto kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmesine yardımcı olmak için İşçi Hükümeti, 2003 yılında tarımsal emisyonlar için bir vergi önerdi. Bu vergi ile çiftlik verimliliğinin artırılmasına yönelik araştırmaları finanse etmek için yılda yaklaşık 8,4 milyon Yeni Zelanda doları (NZD) toplanması hedeflenmekteydi. Vergi ile çiftçilerden her hayvanın çevresel etkisiyle orantılı olarak küçük bir miktarda bedel alınması önerildi. Buna göre, süt ineği başına yılda 72 sent, sığır başına yılda 54 sent ve koyun başına yılda 9 sent vergi alınacaktı. Süt inekleri için önerilen vergi tutarının en yüksek olmasının nedeni olarak iki temel gerekçeye dayanmaktaydı. Birincisi, Yeni Zelanda'da hektar arazi başına süt hayvancılığının en çok emisyon yoğunluğuna sahip ülkesiydi. İkincisi ise bu durumun tatlı su ve toprak üzerinde geri alınması milyarlarca dolara mal olacak zararlı etkilere sahip olmasıydı. Önerilen vergi, politikacı ve çiftçilerin tepkisi çekti. (Stanley vd., 2020, s. 2).

Önerilen verginin adı "Tarımsal emisyon araştırma vergisi (The agricultural emissions research levy)" şeklinde olsa da kamuoyunda bu vergi "şişkinlik vergisi/gaz çıkarma vergisi (flatulence tax/fart tax) gibi adlarla ifade edildi. Çiftçiler bu vergiyi protesto etmek için başkent Wellington sokaklarına traktörleri ile girdiler ve 20 traktör ve 400 kişiden oluşan bir grup çiftçi parlamento önünde toplandı. Ortalama bir çiftçiye yılda 300 Yeni Zelanda dolarına mal olması beklenen bu vergiye karşı olan 64.000 çiftçinin imzasını taşıyan dilekçe parlamentoya sunuldu (Fickling, 2003). Yaşanan protestolar neticesinde, bu vergi teklifi uygulamaya girmeden hükümet tarafından geri çekildi.

İran Çarşı Esnafı Grevi (The Iran Bazaar Merchant Strike), 2008-2010

İran çarşı esnafı grevi olarak isimlendirilen protestolar, ilki Ekim 2008, ikincisi ise Temmuz 2010'da yaşanan protestoları ifade etmektedir. Her iki protesto da aynı sosyal grup (pazar esnafı) tarafından, aynı niyetlerle ve aynı yöntemler (dükkân kapatma) kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İranlı tüccarların sık sık grev yapma gibi bir geçmişinin olmayışı düşünüldüğünde, söz konusu bu protestolar 1979 İran Devrimi'nden sonraki en büyük ölçekteki eylemler olmuştur (Abbass, 2010). İran'da çarşılar, ülkenin geleneksel ekonomisinin belkemiğini oluşturmaktadır. Tüccarlar önemli bir güce sahipler ve tüccarların bu eylemi, 1979 İslam Devrimi öncesinde din adamları ile kurdukları ittifak ve gerçekleştirdikleri protestolarla Şah'ın devrilmesine yardımcı oldukları 1979 İslam Devrimi'nden bu yana yaşanan ilk büyük ölçekli protesto girişimi oldu (Nazila, 2008a).

Her iki protesto da İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad hükümeti döneminde yaşanmıştır. Öncesinde Başkent Tahran'ın Belediye Başkan olan Ahmedinejad, 2005 seçimlerinde Cumhurbaşkanı seçildi. Ahmedinejad'ın ilk dönemlerinde, özellikle 2006-2007 yıllarında, sermayesi olan birçok İranlı konut

piyasasına girdi ve her yıl yüzde 100'e varan büyük kazançlar elde etti. Ortaya çıkan emlak balonu, tutarlı ve reel bir iktisadi kalkınma politikasının eksikliği olarak gizledi (Harris, 2010, s. 37). Ahmedinejad'ın mali politikalarının, konut sektöründeki spekülasyon hareketlere neden olması, fiyatların hızlı bir şekilde yükselmesini ifade eden emlak balonu oluşmasına yol açtı. Bu durum, ücretli ve orta sınıfların ev satın almasını imkânsız hale getirdi. Hükümet emeklilere, genç çiftlere, ev alacaklara ve tarımsal işletmelere ucuz kredi sağlayarak bu baskıyı azaltmaya çalışsa da bu kesimler zaten ağır borç altında olduğundan bu çaba başarısız oldu. Enflasyon Eylül 2008'de yüzde 29'a ulaştığında işçi sınıfı aileler üzerindeki yük neredeyse dayanılmaz hale gelmişti. Kentli bir ailenin yaşam maliyetleri son dört yılda neredeyse iki katına çıkarak ücretlerden daha hızlı artmıştı (Jafari, 2009, s. 107).

Enflasyonun yüksek seviyelere ulaştığı, konut sahibi olmanın imkânsızlaştığı bu tarihlerde Ahmedinejad Hükümeti'nin yeni bir vergi uygulama girişimi çok büyük tepkiye yol açtı. 21 Eylül 2008 tarihinde Ahmedinejad hükümeti, süt ürünleri ve ekmek gibi temel mallar dışındaki tüm ürünler üzerine yüzde 3 katma değer vergisi (KDV) uygulanması kararını aldı. Aslında bu vergi bir önceki yılın Parlamento görüşmelerinde onaylanmış fakat 2008 Eylül ayına kadar uygulanmasına yönelik bir adım atılmamıştı. Tüccarlar, bu verginin fiyatlarda daha fazla artışa sebep olacağını ve zaten kötü durumda olan satışların bu vergiyle birlikte daha da kötüleşeceğini belirterek greve gittiler. Bu vergi, kötüleşen İran ekonomisi yüzünden satışları düşmüş olan esnafın, bu duruma yönelik tepkisini tetikledi (Nazila, 2008, Oct. 10).

İran çarşı esnafı grevi olarak isimlendirilen protestolar, 4 Ekim'de İsfahan şehrindeki kuyumcu ve altın tüccarlarıyla başladı. Grev yayılmaya devam etti ve 7 Ekim'e gelindiğinde Şiraz, Tebriz, Kazvin, Meşhed ve başkent Tahran (Büyük Kapalı Çarşıdaki dükkanların neredeyse tamamı kepenk indirmişti) da dâhil olmak üzere birçok büyük şehirde her türden tüccarın greve katılmasıyla devam etti. Yaygınlaşan grevler neticesinde hükümet, KDV uygulamasını 3 ay ertelemeyi kabul etti (Nazila, 2008, Oct.12).

Temmuz 2010'da yaşanan ikinci protesto gösterileri, İran çarşı esnafı grevi olarak isimlendirilen Ekim 2008'deki protestolarla ilişkili eylemler olmuştur. Eylemler aslında kötüleşen İran ekonomisine yönelik tepkileri barındırsa da eylemlerin diğer boyutu da yaşanan siyasi gelişmelere dayanmaktaydı.

İran'da 12 Haziran 2009 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri, 1979 devriminden bu yana yaşanan en büyük toplumsal ve siyasi krizlere neden oldu. Seçim süreci oldukça hareketli geçiyordu. Görevdeki Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad ile diğer adaylar, özellikle Mir Hüseyin Musavi ve Mehdi Kerrubi arasında sert televizyon tartışmaları yaşanıyor. Seçmenler ve seyirciler, bu tartışma programları sonrasında şehrin meydanlarını dolduruyor ve şenlik havasında mitingler düzenliyorlardı. İlk tur oylamanın ertesi günü beklentilerin aksine Mahmud Ahmedinejad'ın galip ilan edilmesi, tam tersi bir sonuç ortaya çıkardı ve muhalifler mitinglerine son vermedikleri gibi, bu sefer de oylarına ne olduğunu sormak için sokaklarda toplandılar. İnsanların beklentileri ile seçim sonuçlarının birbirine tezat olması diğer bir ifadeyle, sonuçların meşruiyetinin ve doğruluğunun şaibeli olması, oylama sonuçları sonrasında gelişen protesto- ların yoğunluğunu ve hızını etkiledi. Seçimleri takip eden günlerde kendiliğinden şekillenen bir muhalefet hareketi ile buna bağlı olarak devam eden protestolar "Yeşil Hareket (Green Movement)" olarak tanımlanan bir toplumsal hareket niteliği kazandı (Adelkhah, 2012, ss. 17-18).

Yaşanan bu protesto dalgasına Yeşil Hareket denilmesinin sebebi, seçim gününden önce, Musavi'nin kampanyasının benimsediği rengin yeşil olmasından gelmekteydi. Musavi'nin taraftarları pankartlarında, kıyafetlerinde, saç bantlarında ve eşarplarında yeşil kullandılar. İran cumhurbaşkanlığı seçimleri tarihinde bir adayın kampanyası için belirli bir renk kullanması ilk kez gerçekleşmekteydi. Yeşil, Musavi'nin destekçilerini diğer adayların destekçilerinden açıkça ayırıyordu (Akbar, 2021, s. 32).

Adelkhah (2012), Yeşil Hareket'in ilk olarak bir kısmı bölgesel ve etnik kimliği savunan, bir kısmı ise öğretmenlerin, otobüs şoförlerinin ve düşük ücretli çalışanların özel şikâyetlerini dile getirdiği bir dizi

toplumsal hareket olduğunu, bu açıdan farklı çıkar gruplarının birleşmesini sağlayarak, büyük bir etki meydana getirdiğini ifade etmektedir. Böylece Yeşil Hareket, Tahran merkezli elitlerin tekelinden daha fazlasına dönüşmüş ve odak noktası artık Ahmedinejad'a muhalefet veya Musavi'ye destek olmanın ötesine geçmiştir. Adelkhah (2012)'a göre, ikinci ve daha tartışmalı olan boyutu ise Yeşil Hareket'in devlet kurumlarını ve ekonomiyi etkilemesidir. Birden fazla güç merkezinin iş başında olduğu bir ortamda ortaya çıkmış olması hem devletin güçlü otoriterliğinin hem de parçalanmış yapısının kanıtı olarak yorumlanabilir (Adelkhah, 2012, s. 18).

Uzun süren eylemler ve toplumsal gerginliğin düşmediği böylesi bir ortamda, 2010 yılının temmuz ayında hükümetin birçok üründeki KDV oranlarında %70'e varan vergi artışlarına gideceği yönündeki söylentilerin yayılması sonucu, tüccarlar bu karara karşı, tıpkı Ekim 2008'de yaptıkları gibi, yine grevle karşılık verdi. Bu sefer grev, 6 Temmuz 2010'da Tahran'daki Kapalıçarşı'da başladı. Grev yine belirli bir tüccar grubuyla sınırlı kalmadı, mücevherden halıya, kumaşa kadar çeşitli tüccar grupları bu grevlere katıldı. Tüccarlar artık kira ödeyemediklerini, gelirlerinin önemli ölçüde azaldığını ve böylesine yüksek bir vergi artışının mevcut sorunları daha da kötüleştireceğine yönelik şikâyetlerini dile getirdiler. 6 Temmuz'da başlayan bu protestolar, 14 Temmuz'a gelindiğinde birçok büyükşehirde yayıldı (Abbass, 2010). Geleneksel olarak hükümet yanlısı olan çarşıda, 1979'dan bu yana düzenlenen ikinci büyük protesto olan Temmuz 2010 grevi, hükümetin vergileri yüzde 70'ten önce yüzde 30'a, sonra da yüzde 15'e düşürmesiyle, tüccarlarla uzlaşma sağlandı. Tüm bu uzlaşma çabalarına rağmen grev bir müddet daha devam etti (Nazila, 2010).

Fransa- Sarı Yelekliler Protestoları (Yellow Vests Protests), 2018-2019

Mayıs 2017'de, Emmanuel Macron'un Cumhurbaşkanlığı ikinci tur seçimlerinde aşırı sağcı lider Marine Le Pen'e karşı kazandığı zafer, popülizme karşı demokratik direncin küresel bir sembolü ve Fransa ile Avrupa için siyasi yenilenme vaadi haline geldi. Ancak bundan yalnızca on sekiz ay sonra, Fransa'da bir başka önemli ve beklenmedik olay yaşandı. Kasım 2018 ile Mayıs 2019 arasında süren protesto gösterileri, ülke tarihinde Mayıs 1968'deki öğrenci ayaklanmasının Beşinci Cumhuriyet'i sarsmasından ve Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle'ü devirme tehdidinde bulunmasından bu yana en ciddi toplumsal ayaklanma ve siyasi kriz olarak tarihe geçti. Dizel yakıtı getirilen ekolojik bir vergiye yönelik başlayan bu güçlü halk ayaklanması, on binlerce sıradan işçi ve emeklinin küçük ve orta ölçekli kasabaların önemli trafik noktalarını günün her saati işgal etmesine neden oldu. Protestocular sembol olarak, Fransız yasalarının tüm motorlu taşıtlarda bulunmasını zorunlu kıldığı fosforlu sarı acil durum yeleği giydi. Yedi ay boyunca her cumartesi günü, Paris de dahil olmak üzere büyük şehirlerin varlıklı kesimlerinde sık sık şiddete dönüşen protesto gösterileri düzenlendi (Chamorel, 2019, s. 48).

Polis gösterileri kontrol altına almaya çalıştığı sırada şiddet olayları da patlak verdi. Çok sayıda protestocu gözaltına alındı. Maliye Bakanı Bruno Le Maire düzenlediği bir basın toplantısında protestoların Fransız ekonomisine ağır darbe vurduğunu, mağaza, otel ve restoran işletmelerindeki ticaretin önemli ölçüde düştüğünü açıkladı (Bej, 2020, s. 6).

Başlangıçta sarı yeleklilerin talepleri sadece yakıt vergisi ile ilgiliymiş gibi görünüyordu. Ancak sarı yeleklilerin yoksulluk ve çok sayıda hanenin günlük yaşamlarında karşılaştıkları zorluklar konusunu gündeme getirmesiyle protestolar kısa süre içinde Fransız toplumundaki sosyal eşitsizlikler konusunda daha radikal bir mücadeleye doğru kaymaya başladı (Trouillard, 2021, s. 2). Diğer bir ifadeyle, Sarı Yelekliler Hareketi, Macron'un sosyal adaletsiz vergi politikalarını, elitlerin ayrıcalıklarını ve doğrudan demokrasi eksikliğini kınayan toplumsal bir hareket haline dönüştü (Chamorel, 2019, s. 48). Hükümet, şiddetin giderek arttığı bu protesto gösterileri nedeniyle, akaryakıt zammını geri çekmiştir. Ancak bu durum sistemdeki yapısal mutsuzluk ve güvensizliği ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Fransa'da sınıf çatışmasının bir sembolü

olan sarı yelekliler, Irak'tan Bulgaristan'a, İsrail'den Tayvan'a ve İngiltere'ye kadar ekonomik değişiklikler talep eden benzer hükümet karşıtı protestolara ilham vermiştir (Bej, 2020, ss. 5-6).

Pakistan- Tüccarların Satış Vergisi Direnişi (Merchants' Resistance to Sales Tax), 2019

Ağustos 2018'de yapılan seçimleri, İmran Han'ın liderliğini yaptığı Pakistan Tehreek-e-Insaf (PTI) Partisi kazandı. Han'ın partisi PTI, seçim başarısını öncelikle Pakistan'daki ekonomik koşullar ile toplumun daha az avantajlı kesimlerinin yaşamlarının iyileştirilmesine yönelik vaatlerine borçluydu. Ayrıca, Pakistan'ın siyasi ve kurumsal yapılarındaki yaygın yolsuzluk ve kayırmacılıkla mücadele etmeye yönelik önlemler de Han'ın partisi PTI'nın diğer önemli vaatlerindendi. Han, kendisini ve partisini, ülkeyi uzun yıllar yöneten aile hanedanlarına bir alternatif olarak sundu ve seçim kampanyasını geniş bir şekilde tanımlanmış “dönüşümsel değişim” mesajı ile yolsuzlukla mücadele söylemi ve öncelikle yoksullara hizmet sunma taahhüdü üzerine kurdu (Corsi, 2019, ss. 451-452).

İmran Han, göreve başlamadan önce yaptığı konuşmalarda; “IMF'ye başvurmak yerine intihar etmeyi tercih ederim” şeklinde ifadeler kullanmaktaydı (Mettis Global, 2019; Zaidi, 2019). IMF'ye yönelik bu isteksizliğin temeli, dünyanın borç verme kurumlarının, borç vermeyi geliştirmekte olan ülkeleri bağımlı ve fakir tutmaya devam etmek için bir tuzak olarak kullandıkları yönündeki düşüncesine dayanmaktaydı. Ancak İmran Han, göreve geldikten sonra, kendisine enkaz halinde bırakılmış bir ekonomik mirasla karşılaştı. Kamu borcu günden güne artıyordu, cari açık ve enflasyon yükseliyordu, ulusal para rupi günden güne değer kaybediyordu, işsizlik artıyordu ve döviz rezervleri tükenmek üzereydi. Özetle, pek çok makro ve mikro göstergede ciddi sorunlar mevcuttu. Döviz rezervlerindeki azalmanın Pakistan'ı temerrüt riski ile karşı karşıya bırakacağını gören Han, bu sorunun çözümünü çok taraflı kredi kuruluşlarına başvurmadan aşmak istedi. Görevdeki ilk dokuz ayı boyunca bu duruşunu korudu ve ekonomiyi sıkıntılardan kurtarmak için çabaladı. Temerrüt riskini önlemek için, başta Çin, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri olmak üzere bir dizi dost ülkeyi ziyaret edip bu ülkelerin desteğini almak için yola çıktı. Onlardan gelecek döviz desteği ile bu sorunun üstesinden gelmek istiyordu. Ancak bir tür bağış toplama etkinliği şeklindeki bu çabaları istenen sonuçları vermedi. Çok taraflı kredi kuruluşlarından uzak durmak için bu kez farklı bir yol izledi. Her Pakistanlı gurbetçiye Pakistan'a bin dolar göndermeleri çağrısında bulundu. Ancak bu çabası da istenen sonucu vermeyince, mecburen Uluslararası Para Fonu (IMF) ile anlaşma yolu gitti. Nisan 2019'da kendisini IMF ile arasına mesafe koymaya ikna eden Maliye Bakanı'nı görevden aldı. Yerine, siyasi geçmişi olmayan eski bir Dünya Bankası çalışanı atadı. Mayıs 2019'da IMF, Pakistan'a 6 milyar dolarlık kredi vermeyi kabul etti. Bu anlaşma, Pakistan'ı temerrüt riskinden kurtardı. Ancak bu kredi, Pakistan'ın “reformlar yapma”, “sübvansiyonları sonlandırma”, “zarar gören devlet işletmelerini özelleştirme”, “vergileri artırma” ve “kamu hizmetleri fiyatlarını yükseltme” taahhütlerine bağlandı (Niazi, 2022, ss. 170-172).

İmzalanan IMF kurtarma paketi kapsamında Pakistan, gayri safi yurt içi hasılasının yaklaşık %7'sine ulaşan mali açığı kapatmak ve yaklaşan ödemeler dengesi krizini önlemek için vergi gelirlerini artırma konusunda ağır baskı altına girdi. Ülke uzun zamandır zayıf bir vergi tabanından muzdaripti. 208 milyonluk nüfusun yalnızca yaklaşık %1'i gelir vergisi beyannamesi veriyor ve önemli sanayi sektörleri, çok az veya hiç vergi ödemeyen güçlü lobilerin hâkimiyetindeydi (News Bharati, 2019).

Pakistan genelinde yüz binlerce işletme, hükümetin IMF ile yaptığı kurtarma anlaşmasının bir parçası olarak dayatıldığını düşündüğü satış vergisi artışını protesto etmek için 13 Temmuz 2019 Cumartesi günü greve gitti. Grev, Pakistan'daki ticari faaliyetlerin neredeyse durma noktasına gelmesine neden oldu. Ülkenin kent merkezlerinin birçok noktasında mağazalar, alışveriş merkezleri, emtia pazarları ve restoranlar kapalı kaldı (Shams, 2019). Hükümetin mali yöneticileri, bütçedeki katı önlemlerin IMF tarafından bir kurtarma paketi için belirlenen herhangi bir koşuldan kaynaklanmadığı yönünde defalarca açıklamalar yaptılar. Federal Vergi Tahsilat Kurumu'nun Başkanı Shabbar Zaidi, önlemlerin ekonomiyi düzene sokmayı ve vergi

tabanını genişletmeyi amaçladığını söyledi (Arab News, 2019). Başbakan İmran Han, IMF ile yapılan anlaşma konusunda verdiği bir röportajda; “IMF'ye yeterince erken gitmemek bir hataydı” şeklinde bir itirafta bulundu (Niazi, 2022, s. 171).

Lübnan Whatsapp Vergisi Direnişi: Ekim 2019 Devrimi

Lübnan'da Ekim 2019'da patlak veren kimi çevrelerce “Ekim 2019 Devrimi” olarak nitelendirilen eylemler ülke tarihinin en önemli ve etkili protestolarının yaşanmasına yol açmıştır. Etkisi hala sürmekte olan bu protesto gösterileri ülkenin mevcut sosyolojisinde büyük değişim taleplerini gündeme getirmiş ve protesto eylemlerini harekete geçiren olgu ise yapılması düşünülen yeni vergisel düzenlemelere yönelik tepkiler olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde önce Lübnan'ın ülke profili ile tarihine yönelik değerlendirmelere yer verilecektir. İlerleyen bölümlerde, Ekim 2019 Direnişine uzanan süreçte yaşanan gelişmelere ve Lübnan'da 2019'da yaşanan eylemlerin temel sebeplerine değinilecektir.

Ülke Profili ve Tarihi

Lübnan adı, Laban kelimesi kökeninden gelmektedir. Laban, bölgenin eski adıydı. İlk zamanlarda, bölgede yaşayan Fenikelilerden dolayı, bu bölge genellikle "Fenike" olarak anılırdı. Roma'nın fethinden sonra bölge, Suriye'nin bir parçası haline gelmiştir. Yirminci yüzyıla kadar Lübnan diye ayrı bir ülkeden bahsetmek mümkün değildir (Stewart, 2008, s. 10)

10.452 km² yüzölçümü ve dağlık yapısıyla küçük bir ülke olan Lübnan, Asya'nın batısında Akdeniz'in doğusunda yer almaktadır. Kuzeyinde ve doğusunda Suriye, güneyinde ise Filistin ve İsrail, batısında ise Akdeniz ile sınırdır. Toplam tahmini nüfus yaklaşık 4,467 milyondur. Ülkede yapılan tek nüfus sayımı, Lübnan'ın hala Fransız mandası altında olduğu 1932 yılında yapılmıştır (Cherri vd., 2016, ss. 165-166). Ülke kabaca dikdörtgen şeklindedir. Ülke toprakları güneye ve en kuzeye doğru daralır. En geniş noktası 88 kilometre, en dar noktası 32 kilometre, ortalama genişliği yaklaşık ise 56 kilometredir. Lübnan'da uzun, sıcak ve kurak yazlar ve serin, yağışlı kışlar ile karakterize edilen Akdeniz iklimi hakimdir (Federal Research Division, 1987).

Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı toprağı olan Lübnan, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya ve müttefiklerinin yanında yer alması nedeniyle, Almanya'nın düşmanı olan güçlerce işgal edildi. 1918 yılı itibarıyla Fransız işgali altında olan Lübnan toprakları üzerinde 1920'de Modern Lübnan devleti kuruldu. II. Dünya Savaşı sırasında tekrar işgal edilse de 1943'te Fransızlar tamamen geri çekildi ve Lübnan artık bağımsız bir ülke haline geldi. Hem Birleşmiş Milletler'e hem de Arap Birliği'ne üye oldu. Bağımsızlıktan sonraki 25 yıl boyunca Lübnan, demokratik bir ülke olarak varlığını sürdürdü (Stewart, 2008, ss. 18-20).

Lübnan tarihini şekillendiren en önemli iki olgu; ülkenin coğrafi konumu ve kendine has çoklu mezhep yapısıdır. Lübnan'ın Orta Doğu'daki konumu Lübnan tarihini şekillendiren unsurlardan birisidir. Bölgedeki gerilimler sıklıkla Lübnan'a sıçramış ve ülke içinde dini ve sosyal çatışmalara yol açmıştır. Kuzeyinde ve batısında, çoğunluğu Sünni Müslümanlardan oluşan büyük bir Arap devleti olan Suriye, güneyinde ise İsrail yer almaktadır. 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasıyla Lübnan yeni bir güney komşusu kazanmıştır. Lübnan'ın İsrail'le sınır komşusu olması ve ağırlıklı olarak Arap nüfusunu barındırması, İsrail ile diğer Arap ülkeleri arasında bir dizi savaşa müdahil olmasına yol açmıştır. Suriye ve İsrail gibi iki düşman ülke arasında kalmış olması Lübnan'ın sık sık çapraz ateşe tutulmasına yol açmıştır (Malaspina, 2008, s. 14)

Lübnan sosyolojisinde öne çıkan iki husus söz konusudur. Birincisi, ırksal veya etnik bölünmeler nedeniyle çatışma yaşayan birçok Üçüncü Dünya ülkesinin nüfusunun aksine, Lübnan'ın nüfusu etnik olarak homojendir. Nüfusunun büyük çoğunluğu Arap'tır ve Arapça halkın ortak dilidir. (Federal Research Division, 1987).

Lübnan sosyolojisinde ikinci önemli husus da mezhepçilik sistemidir. Mezhepler, Lübnan toplumunda hayati bir işlev görmektedir. Çünkü mezhepler Lübnan için siyasi güvenliğin sağlandığı birincil toplumsal örgütlenmelerdir (Faour, 2007, s. 909). Lübnan'daki birçok çatışma mezhepçilik ve siyasi farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Yıllar geçtikçe, bireyler ulusal çıkarlardan ziyade mezhep ve kabileyle özdeşleştikçe, mezhepçilik daha da köklü hale gelmiştir. Geleneksel sosyal sistemleri zayıflatan ve toplumsal yabancılaşmayı artıran modernleşme ve kentleşme de mezhepçiliğin yükselişine katkıda bulunmuştur. Dahası, mezhepçilik sistemi, siyasi görevleri mezhebe göre tahsis eden Anayasa ile meşrulaştırılmıştır (Federal Research Division, 1987).

1946 yılında Fransa'dan ayrılarak bağımsızlığını kazandıktan sonra değiştirilen ve 1990 yılında Ta'if Anlaşması ile tekrar gözden geçirilen Lübnan anayasası, her dini topluluğun haklarını kabul etmiş ve 18'den fazla dini mezhebi resmi olarak tanımıştır (Cherri vd., 2016, ss. 165-166).

Lübnan Arap dünyasındaki en büyük Hristiyan nüfusuna sahiptir. Hristiyan nüfus içinde birçok farklı dini ve etnik grup bulunur. Maruniler en kalabalık ve önde gelen Hristiyan grubudur. Roma Katolik Kilisesi ile yakın bağları olan bu mezhebin kökenleri Lübnan Dağları'na dayanır. İkinci en büyük Hristiyan mezhebi, dini ibadetlerinde Yunanca kullanan, çoğunlukla etnik Araplardan oluşan Rum Ortodokslarıdır. Ermeni Apostolik Kilisesi de Lübnan'daki Hristiyanlar topluluklarındadır. Daha küçük Hristiyan grupları arasında Rum Melkit Katolikleri de bulunur. Diğer Hristiyan mezhepleri Roma Katolik, Kıpti, Süryani Ortodoks ve Ermeni Ortodoks'tur. Lübnan'da eskiden küçük bir Yahudi cemaati de bulunuyordu, ancak çoğu yirminci yüzyılda ülkeyi terk etti. Lübnan'da Müslüman nüfus esas olarak Sünni ve Şii olarak bölünmüştür. Sünni Müslümanlar geleneksel olarak kuzeyde ve Suriye sınırının orta batı kısmında yaşamaktadır. Şiiler ise güneye ve kuzeybatıya yerleşmişlerdir. Üçüncü büyük dini topluluk olan Dürziler, Lübnan Dağları'nın Şuf bölgesine yerleşmişlerdir. Lübnan'ın başkenti Beyrut 1975'ten 1990'a kadar süren iç savaş sırasında, ağırlıklı olarak Hristiyan Doğu Beyrut ile Müslüman Batı Beyrut şeklinde bölünmüş ve ayrım hala devam etmektedir (Malaspina, 2008, ss. 11-12)

Lübnan'da anayasa, yasama yetkisini Temsilciler Meclisi olarak adlandırılan yasama organına, yürütme yetkisini ise cumhurbaşkanına vermiştir. Temsilciler Meclisi'nde sandalye dağılımı, Hristiyanları Müslümanlara altıya beş oranında sayan 1932 nüfus sayımına dayanmaktadır. Seçim sistemi, Temsilciler Meclisi'nde dine ve bölgeye göre orantılı temsil (1932 nüfus sayımına göre) sağlamıştır. Temsilciler Meclisi, cumhurbaşkanını altı yıllık bir süre için seçer ve kabine atamalarını onaylar. Geleneksel olarak Cumhurbaşkanı Hristiyan Maruni, Başbakan Sünni Müslüman ve Temsilciler Meclisi Başkanı Şii Müslümandır. Yargı sistemi, dini mahkemeler hariç, Fransız modeline dayanmaktadır (Federal Research Division, 1987).

Lübnan tarihinin en kötü yılları iç savaşla geçen 1975-1990 arasındadır. Sorunun kökenleri İsrail'in 1948'de Lübnan'ın güney sınırında belirmesi ile başladı. 1948'de İsrail'in kurulması sonrasında yaklaşık 100.000 Filistinli mülteci İsrail'den Lübnan'a akın etti. 1967'de 170.000 kişi daha geldi. Bu insanlar evsiz ve yoksuldu. Lübnan'da kalabalık ve sağlıksız mülteci kamplarında yaşıyorlardı. 1967'den sonra Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) üyeleri de kamplarda yaşamaya başladı. Hem kampları hem de civardaki bölgeleri üs olarak kullandılar. Oradan İsrail'e saldırdılar. 1970'te durum daha da tehlikeli hale geldi. 1970'lerin başlarında Filistinliler, Lübnan Ordusu ve İsrail Savunma Kuvvetleri (IDF) ile çatışıyordu. 1975'te patlak veren İç Savaş 1990'a kadar sürdü. Birçok farklı güç arasında çatışmaların yaşanmasına yol açtı. Lübnan paramparça oldu. Ülke genelinde yollar, evler, okullar, hastaneler, köprüler ve elektrik santralleri yıkıldı. Yüz binlerce Lübnanlı ülkeden kaçtı. Sonunda İsraililer güneye çekildi. Suriye ordusu, farklı Lübnanlı grupların birbirlerini öldürmelerini durdurdu ve böylece savaş sona erdi (Stewart, 2008, ss. 26-33).

1975 İç Savaşı'ndan önce Lübnan, gelişen bir ekonomiye sahipti. Turizm, ticaret ve diğer hizmet sektörleri hızla büyüyordu. Beyrut bankaları, çoğunlukla gurbetçilerin ülkelerine gönderdikleri paralar ve Batı Avrupa

ile Körfez ülkelerinden gelen yüksek meblağlı yabancı sermaye sayesinde büyük mevduatlara sahiptiler. Çeşitli Arap ülkelerinden gelen veya bu ülkelere giden mallar için bir aktarma noktası olması sayesinde hükümet, ithalat ve ihracat vergilerinden önemli gelirler elde ediyordu (Federal Research Division, 1987).

Lübnan, İç Savaş öncesi bölgenin en müreffeh ülkelerinden birisi olmasındaki başarısını halkına borçluydu. Lübnanlılar, İç savaş öncesinde alım satım, borç verme, ithalat ve ihracat işlemlerindeki başarılarıyla bilinirlerdi. Elbette bu başarı, hoşgörü ve barış ortamına bağlıydı. İç savaş sırasında bu barış ve hoşgörü ortamı yok olunca Lübnan çöktü (Stewart, 2008, s. 35).

Bazı gözlemciler göre, Lübnan'da servetin eşitsiz bir şekilde dağılmış olması ve büyük bir kısmın Beyrut'taki sayıca az olan, çoğunluğunu Hristiyanların oluşturduğu bir elitin elinde bulunması, iç çatışmanın patlak vermesine ve ardından ekonominin çökmesine neden olan önemli bir faktördür (Federal Research Division, 1987).

22 Ekim 1989'da Suudi Arabistan'da Lübnanlı parlamenterler tarafından imzalanan Taif Anlaşması, Lübnan iç savaşını sona erdiren ve ülkeyi barış ve yeniden yapılanma yoluna sokan bir sürecin başlangıcını oluşturdu. Taif'te kabul edilen Ulusal Mutabakat Belgesi, Lübnan krizine iki dönemde bir çözüm öngörmüştü. İlk olarak siyasi mezhepçilik ortadan kaldırılacak ve bu amaçla ilk seçilen parlamento, süre sınırı olmaksızın özel bir konsey oluşturacaktı. Siyasi mezhepçilik ortadan kaldırıldıktan sonra, mezhepçi olmayan bir parlamentonun seçilme süreci başlayacaktı. Ancak, mezhepçiliği ortadan kaldırılmakla görevli bu konsey göreve başlayamadan işlevini kaybetti. Çünkü Hristiyan liderlerin açık muhalefeti ve diğer mezhep liderlerinin örtük muhalefetiyle karşılaştı. Uygulamaya bakıldığında ise Taif rejimi mezhepçi sistemi yeniden üretti, ancak bileşenleri arasındaki güç dengesinde önemli bir değişiklik yaparak bunu gerçekleştirdi. Devlet başkanı, ülkenin birliğinin sembolü ve anayasanın koruyucusu olarak kalmasına rağmen, cumhurbaşkanı yürütme yetkilerinin çoğunu fiilen kaybetti. Daha önce cumhurbaşkanı tarafından atanan başbakan, bundan böyle cumhurbaşkanının milletvekilleriyle yaptığı “zorunlu istişareler” ile belirlenecek ve çoğunluğun kararı ile belirlenecekti. Ayrıca parlamentoyu feshetme hakkı da cumhurbaşkanından kabineye geçti. Diğer bir düzenleme ise Cumhurbaşkanı'nın daha önce ilgili bakanla birlikte imzaladığı kararnamelerde bundan böyle başbakanın da imzasını gerektirecekti. Bu üçlü iktidar düzenlemesi, en istikrarsız güç ilişkilerinden birinin doğmasına yol açtı. Diğer bir deyişle, Taif Anlaşması yalnızca yeni bir anlaşmazlık sistemi ortaya çıkardı (Traboulsi, 2007, ss. 244-245).

1980'lerin sonlarında, popüler basının sözlüğüne yeni bir terim girdi: “Lübnanlaşma (Lebanonization)”. Bu terim, çözümü zor görünen çok çeşitli siyasi, sosyal ve ekonomik durumları ifade etmekteydi. Lübnan'ın siyasi hizipleşme, toplumsal kaos ve ekonomik parçalanma gibi son derece karmaşık sorunları nedeniyle, bu terim dünyanın herhangi bir yerindeki tüm sorunlu durumlar için kullanılmaya başlandı (Federal Research Division, 1987). Lübnanlaşma kavramı, ilk kez Haziran 1983'te İsrail'in İşçi Partisi lideri Şimon Peres tarafından, küçümseyici bir üslupla İsrail birliklerinin Lübnan'dan çekilme sürecini Vietnamlaştırma (Vietnamization) şeklindeki benzetmesiyle kullanıldı. Lübnanlaşma, bir ülke içinde yaşanan, dini ve diğer anlaşmazlıklarla ülke birliğinin parçalanması ve bu kargaşa ile ülkenin yönetilmesinin imkânsız hale gelmesini ifade etmektedir. Böylesi bir durum ülkeyi yabancı işgaline açık hale getirir. Nitekim bu durum Lübnan'ın, Suriye ve İsrail gibi ülkelerce işgal edilmesine yol açtı (Safire, 1991).

İç Savaş'ın sona ermesinden sonra Lübnan'ın tekrar toparlanmasına en çok katkısı yapan kişilerden birisi 1992-1998 ve 2000-2004 arası dönemlerde ülkede Başbakanlık yapmış olan iş adamı Refik Hariri olmuştur. Görevdeyken, iç savaştan sonra Lübnan'ın yeniden inşası için çok şey yaptı. Hatta kendi parasını Beyrut'u temizlemesi ve öğrencilerin eğitiminin finanse edilmesi gibi projelere harcadı. Bu süre zarfında Lübnan hala işgal altındaydı. Suriye birlikleri 1976'dan beri ülkedeydi. Hariri başlangıçta bunu kabul etti. Ordu barışın korunmasına yardımcı oldu. Ancak İsrail 2000 yılında çekildiğinde, Hariri Suriyelilere artık ihtiyaç olmadığına

karar verdi. Birleşmiş Milletler de bunu kabul etti. Suriye ordusuna gitmesini söyledi. Beş yıl sonra, Şubat 2005'te Refik Hariri araba bombalaması şeklindeki bir suikastla öldürüldü. Birçok kişi suikasttan Suriye'yi sorumlu tuttu ve Suriye birliklerinin ülkeyi terk etmesini talep etti. Suriye birlikleri geri çekildi ve Lübnan üzerindeki 30 yıllık hakimiyeti sona erdi (Stewart, 2008, ss. 35-37). Başbakan Refik Hariri'nin öldürülmesi sonucu yaşanan eylemler neticesinde Lübnan'da siyasi ve ekonomik istikrar tekrar bozuldu. İstikrardaki bu bozulma 2011, 2015 ve 2019 yıllarında yaşanan büyük çaplı protesto ve direnişlere giden yolun taşlarını döşedi.

Ekim 2019 Direnişine Giden Süreç

Kamu hizmetlerinin sunumunda yaşanan sorunlar, kronik hale gelmiş elektrik kesintileri, çöp krizi, rüşvetin varlığı, siyasi ve mezhepsel kutuplaşmalar, enflasyon, işsizlik gibi faktörler Lübnan'ın uzun yıllardır yaşadığı siyasi ve sosyoekonomik sorunlarının temelini oluşturmaktadır (Şeren Kurular, 2019: s. 52). Lübnan'da siyasi elit tarafından uygulanan sadakate karşılık hesap verebilirlikten uzak olan ve kayırmacı yönetim tarzını benimseyen mezhepçilik tüm alanlara yayılmıştır. Bu hakimiyete karşın Lübnan'da mezhepçi olmayan hareketler, Arap Baharı'ndan esinlenerek ilk kez 2011 yılında yaşanmış ardından bunu 2015 yılındaki "You Stink" hareketi ve "All means all" sloganlarının sokakları inettiği Ekim 2019 ayaklanması izlemiştir (Alwan, 2023, s. 22).

2011 Hareketi: Arap Baharı Etkisi Protestoları

Siyasi literatüre Arap Baharı hareketi olarak giren 2011 yılındaki protesto gösterileri, Tunus ve Mısır'da uzun süredir devam eden otoriter hükümetlerin yıkılmasına yol açmış, demokratikleşme ve adalet için kitlesel toplumsal protestolarla başlatması bakımından da Orta Doğu ve Kuzey Afrika için önemli bir yıl olmuştur (Moghadam, 2013, s. 393).

Arap Baharı, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde örnekleri çok kez görülmüş dinsel ya da ideolojik bir temele değil de sıradan insanların günlük yaşama dair temel problemler olan yüksek fiyatlar, konut sorunu gibi, ekonomik başarısızlıktan kaynaklanan dinamiklere dayanması nedeniyle, pek çok farklı siyasi ve dini grubun (seküler, dindar, Müslüman, Hristiyan) birlikte hareket ettiği ilk protesto örneğidir (Bacık, 2011 s. 17).

Tunus'ta başlaması nedeniyle Arap Baharı ilk etkisini bu ülkede göstermiştir. Ardında Mısır, Bahreyn, Cezayir, Suriye, Ürdün, Yemen, Libya gibi ülkelere sıçrayan protestolar bu ülkelerde de Arap Baharı'nın sert bir şekilde hissedilmesine yol açmıştır. Suudi Arabistan, Fas, Irak, Umman, Lübnan gibi ülkelerde ise daha ziyade küçük protestolar, yürüyüşler ve mitingler şeklinde etkisini göstermiştir (Kırık, 2012, s. 90).

17 Aralık 2010 tarihinde Tunus'ta iş bulamadığı için seyyar satıcılık yapmak zorunda kalan Muhammed Bouazizi isimli gencin tezgâhına el konulması yüzünden kendisini yakmasıyla başlayan ve tüm Arap coğrafyasına yayılan ve adına Arap Baharı denilen toplumsal protestolar önce yerel güçlerin ardından bölgesel ve küresel güçlerin müdahil olmasıyla askeri, güvenlik, ekonomik, siyasi ve insani açıdan birçok önemli gelişmeye neden olmuştur. Yaşanan olaylar sonucunda Tunus'ta Zeynel Abidin Bin Ali, Mısır'da Hüsnü Mübarek, Yemen'de Ali Abdullah Salih ve Libya'da Muammer Kaddafi gibi ülkelerini uzun yıllardır baskıcı ve otoriter şekilde idare etmiş yöneticiler devrilmiş, Suriye ise uzun yıllar sürecek bir iç savaşa sürüklenmiştir (Karakaya & Çelik, 2012, s. 176).

Arap Baharı'nın etkisi Mısır, Suriye, Libya, Tunus gibi ülkelere kıyasla Lübnan'da az olmuştur. Özellikle Arap Baharı protestocularının, rejimlerin devrilmesi yönündeki taleplerinden etkilenen Lübnan, 2011 kışında binlerce kişiden oluşan protesto gösterilerine tanık oldu. Rejimin devrilmesinden, uzun yıllardır iktidarda bulunan otoriter devlet başkanlarının devrilmesini anlayan Mısır, Suriye, Libya, Tunus gibi ülkelerin aksine, Lübnan'daki protestolarda kastedilen rejim değişikliği 1990'daki iç savaşın sona ermesinden bu yana ülkeyi yöneten tüm siyasi sınıfın sökülüp atılmasını ifade ediyordu. Protestocular, İç Savaş'tan sonra Lübnan'da

rejiminin mezhep liderleri tarafından yönetilen bir güç paylaşımı sistemi olduğunu ve mezhepçiliğin bu yönüyle gerçek reform umutlarını engelleyen ana faktör olduğunu öne sürüyorlardı. Bu yüzden de gösterilerde mezhepçi sistemin devrilmesini talep ediyorlardı. Lübnan'daki 2011 Protestoları, uzun süren Arap Baharı devrimlerinin aksine, üç ay gibi kısa bir süre devam etmiştir. Bunun temel sebepleri; protestocuların çoğunluğunun gençlerden oluşması, ülkenin Şii kökenli “8 Mart Hareketi” ve Sünni kökenli “14 Mart Hareketi” şeklinde kamplaşmış olması, gösterilerin başkent Beyrut'la sınırlı kalması, kadınların katılımının düşük olması gibi faktörlerdir (Halabi, 2019).

2015 “You Stink” Hareketi: Çöp (Atık) Krizi Protestoları

Çinli sosyal teorisyen Wang Min'an (2011), “Şehrin tarihi, büyük ölçüde çöpe karşı mücadelenin tarihidir.” diye belirtmektedir. 2015 yazında, Lübnan'ın ana çöp sahasının alternatif bulunmaksızın kapatılmasının ardından Beyrut'ta bir çöp yönetimi krizi ortaya çıktı, sokaklar çöp yığınlarına döndü ve bu durum tartışmalı bir siyasi dalgayı tetikledi (Kraidy, 2016, s. 19)

2015'te yaşanan ve çıkış gerekçesini çöp krizinin oluşturduğu eylemler “You Stink” hareketi olarak adlandırıldı. Protesto hareketi, temmuz sonu ve ağustos başında “You Stink” adlı bir grup tarafından düzenlenen bir dizi küçük gösteri olarak başladı. Çöp krizinin ortaya çıkışında, mevcut atık yönetimi sözleşmesinin yapısı, Lübnan'daki siyasi kutuplaşma ve yetersiz çöplük altyapısı gibi çeşitli faktörler etkili olmuştur. 1994 yılında ulusal hükümet, Beyrut ve Lübnan Dağı'ndaki atık yönetimini özelleştirdi ve Sukleen adlı şirkete verdi. Her sözleşme döneminin sonunda Hükümet Sukleen'in sözleşmesini uzattı. Beyrut ve Lübnan Dağı için Sukleen sözleşmesinin en son yinelenmesi 17 Ocak 2015'te sona erecekti. Hükümet Aralık 2014'te sözleşmeyi altı ay daha uzattı. Temmuz 2015'te ise Sukleen'in sözleşmesi sona erdi. Sukleen'in sözleşmesinin sona erdiği dönemde Lübnan siyaseti de tıkanmıştı. Başbakan Refik Hariri suikastı ve Suriye'nin askeri olarak Lübnan'dan çekilmesinin ardından her ikisi de 2005 yılında kurulan Şii kökenli 8 Mart ve Sünni kökenli 14 Mart koalisyonlarının 2014'ten beri bir başkan üzerinde uzlaşamamaları ülkeyi siyasi bir krize sürüklemişti. Çöp krizinin üçüncü nedeni ise bir tür alt yapı sorunu idi. 1997'den beri Sukleen ve ulusal hükümet tarafından kullanılan şehrin güneyindeki Na'ma'daki bir çöplükle ilgiliydi. İlk başlarda geçici bir çöp depolama alanı olan bölgedeki atık kapasitesinin çok aşılması, çevreyi ve halk sağlığını tehlikeye atmaya başlamıştı. 1998'den itibaren, Na'ma sakinleri hükümetin bu konuda adım atmaması nedeniyle, çöp sahasının yarattığı çevresel ve sağlık tehlikelerine karşı örgütlendi. 2013 yılında bu çabalar “Na'ma Çöplüğü Kapatma Kampanyası” altında birleşti. Aktivistler ve topluluk üyeleri 2014 yazında çöplüğe giden yolu kapattı. Hükümet, protestoculardan bu sorunun çözümü için süre istedi ve eylemlerini ertelemelerini talep etti. Ancak geçen süre zarfında bu konuda adım atılmadığını gören bölge sakinleri, 2015 Temmuz'u sonlarında eylemlerine tekrar başladı. Sözleşmesi biten ve topladığı çöpleri için koyacak yeri olmayan Sukleen, Beyrut ve Lübnan Dağı'nda faaliyet göstermeyi bıraktı. Ardından çöp dağlarının oluştuğu kriz başladı (Abu-Rish, 2015, ss. 35-36).

2015 yılında herhangi bir alternatif olmadan, Lübnan'daki ana çöp sahasının kapatılması ve ana çöp toplayıcı şirketin sözleşmesinin sona ermesiyle birlikte, Beyrut sokaklarında çöp yığınları birikmeye başladı. Göstericilerin kampanyaları için seçtikleri basit başlık, çöp sorunu ile politikacıların yolsuzluğu arasındaki bağlantıyı vurguluyordu. Seçtikleri başlık İngilizce'de “Kokuyorsun” anlamına gelen “You Stink” idi. Eylemlere adını veren “You Stink” ifadesi hem maddi hem de mecazi anlam barındırıyordu. Bir yandan ortalığın çöp yığınları ile dolması yüzünden yayılan kokulara atıfta bulunacak şekilde, Lübnan'a kötü koktuğunu hatırlatılırken; diğer yandan sorunun temelini Lübnan'ın mezhepsel yapıya dayanan siyasi sisteminin ve yolsuzlukların yol açtığı bozulmaya atıfta bulunuyordu. Öte yandan bir iç savaşla parçalanmış ve siyasi sistemi mezhepsel tabana dayanan bir ülkede, böylesi büyük bir kampanya ülkede mezhepsel olmayan ilk eylemdi. Eylemler kısa sürdü fakat You Stink hareketinin öncülük ettiği dil, 2019'un sonlarında patlak veren ve ülke çapında devam eden yolsuzlukla mücadele protestolarına öncülük etti (Ekdawi, 2021).

Ekim 2019 Hareketi: WhatsApp Vergisi Direnişi ve Direnişin Kaynağı Olan Nedenler

“17 Ekim Protestoları” ya da “17 Ekim Devrimi” şeklinde ifade edilen protesto gösterileri, Lübnan Hükümeti’nin ekonomik krizi ile mücadele etmek için yeni vergi önlemleri açıklamasıyla başladı. Lübnan Telekomünikasyon Bakanı, 17 Ekim 2019’da nüfusun büyük çoğunluğunun kullandığı mesajlaşma uygulaması olan WhatsApp üzerinden yapılacak sesli görüşmelere vergi uygulanacağını duyurdu. Lübnan vatandaşları, bu keyfi kararı protesto etmek için saatler içinde sokaklara döküldü. Beyrut’taki protesto, kısa sürede ülke çapında bir ayaklanmaya dönüştü (Merhej & Qureshi, 2020, s. 85). Kamuoyunda WhatsApp Vergisi olarak ifade edilen vergi önerisi, WhatsApp, Facebook aramaları ve FaceTime gibi uygulamalar tarafından kullanılan internet üzerinden ses protokolü (VoIP) aracılığıyla yapılan aramalar üzerinden alınacak günlük 20 sent tutarında bir vergi düzenlemesini içeriyordu (DW, 2019).

Lübnan halkı bu kararı, zaten temel hizmet ve yardımları sağlamakta başarısız olan bir hükümetin kendilerine yüklediği yeni bir yük olarak algıladı ve hükümete karşı büyük öfke oluştu. Lübnan ve çevresindeki vergi protestocuları ülkenin en büyük protestolarından birini başlatarak hükümetin istifa etmesini istediler. Beyrut şehir merkezindeki sokaklarda toplanan bazı protestocular, Lübnan’ın içinde bulunduğu krizlere tüm siyasetçilerin dâhil olduğunu sembolize etmek için “Kellon Yaani Kellon (İngilizcesi: All means all) yani “herkes herkes demektir” şeklinde sloganlar atıldılar (Alwan, 2023, s. 1).

Protestolar, Lübnan’ın dört bir yanındaki meydanların yanı sıra parlamento, merkez bankası, Lübnan Elektrik Kurumu, telekomünikasyon şirketleri ve seçkin politikacıların özel konutları gibi devlet kurumlarının önünde de devam etti. Protestoların onuncu gününde yani 27 Ekim’de medya kaynaklarının tahminlerine göre, 170.000 kişi kuzey ve güney Lübnan’ı birbirine bağlayan 171 km’lik sahil otoyolu üzerinde el ele tutuştu. Lübnan’ın bölücü ve mezhepçi siyasi sistemi göz önüne alındığında, bu insan zinciri coğrafi, mezhepsel, kültürel, sosyal ve politik sınırları aşan ve nadir görülen bir dayanışma anını yansıtmaktaydı (Nuwayhid & Zurayk, 2019, ss. 1974-1975).

Başta bu yeni vergi düzenlemesine karşı gibi başlayan protestolar aslında, gelir dağılımı, ekonomik sorunlar, yolsuzluk gibi toplumsal açıdan sorun teşkil eden tüm konuların çözüme kavuşturulmasını içeren ve sadece mevcut hükümetin değil genel anlamda ülkedeki siyasi sistemin değişimini içeren talepleri dönüştü. Başbakan Said Hariri, kitlesel protestolara nedeniyle 29 Ekim’de istifa etti. Hükümet bu eylemlerden sonra söz konusu vergi düzenlemesinin geri çekeceğini açıklamasına rağmen protestocular ekonomik reform taleplerini sürdürdüler (DW, 2019).

Fakhoury (2019) 17 Ekim protestolarını, “*bu protesto hareketinin özünde, Lübnan’ın siyasi liderlerinin kendi seçmenlerini derinden hayal kırıklığına uğrattığı hissi yatıyor. Beceriksiz yönetim ve yaygın yolsuzluğun yanı sıra kamu kaynaklarının kötü yönetimi ve kamu fonlarının israfı, protestocuları bir araya getirdi. Nitekim, bu protesto hareketinin çarpıcı bir özelliği, siyasi partiler veya sivil toplum kuruluşları tarafından düzenlenmemiş veya yönlendirilmemiş olmasıdır. Liderless ve ezici bir şekilde mezhepler arası olan bu hareket, farklı yaşam tarzlarından insanları bir araya getirdi.*” şeklinde yorumlamaktadır.

WhatsApp vergisi, isyanın görünen yüzü olsa da madalyonun diğer yüzünde önemli sorunlar bulunmaktaydı. Lübnan’daki ekonomik istikrarsızlık ve sıkıntılar on yıllardır bölgesel ve küresel gerilimlerle, özellikle de İsrail’in Lübnan’a açtığı savaşların mirası, Suriye’deki İç Savaş, Lübnan’daki Suriyeli mülteciler, İran-Suudi Arabistan ve İran-ABD çatışmaları ve ABD’nin Lübnan bankalarına getirdiği kısıtlamalarla daha da karmaşık hale gelmişti (Nuwayhid ve Zurayk, 2019, s. 1974). WhatsApp vergisi protestoları, bozulan Lübnan ekonomisi ve kamu maliyesindeki kötü durum, mezhepçiliğe dayalı siyasi sistem ve bu sistemin doğurduğu yolsuzluk, Suriye İç Savaşı ve savaş nedeniyle ortaya çıkan mülteci akını gibi derin ve çözümü zor sorunların gölgesinde gerçekleşen eylemler bütünüydü. Bu sorunlara değinmek, mevcut gösterilerdeki gerçek niyetleri ortaya koymak bakımından oldukça önemlidir.

Lübnan Ekonomisinin ve Kamu Maliyesinin Kötü Durumu

1975-90 iç savaşı, Lübnan'ın ekonomik altyapısına ciddi zarar vermiş, ulusal üretimi yarı yarıya azaltmıştır. İç savaşın ardından Lübnan, savaştan zarar görmüş fiziksel ve finansal altyapısını düzeltmek için çoğunlukla yerel bankalardan olmak üzere yoğun bir şekilde borçlanarak yeniden inşa etmeye girişmiş ancak bu durum devleti büyük bir borç yükü altına sokmuştur (Moody's Analytics, 2022).

Lübnan son yıllarda bir ekonomik daralma içerisinde. Bu ekonomik darboğaz ülke vatandaşlarından önemli sayıda kişinin ülkeyi terk etmesine yol açmıştır. 2015'te yaklaşık 6,5 milyon olan tahmini nüfus Ekim 2019 Protestoları sonrasında artan ekonomik kriz nedeniyle 5,7 milyona gerilemiştir. 2019 yılından itibaren gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) ve kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla önemli ölçüde düşmüştür. 2019 yılında yaklaşık 9 bin dolar civarındaki kişi başı milli gelir, 2020 yılında 5,5 bin dolar seviyesine doğru ciddi bir düşüş yaşamıştır. Enflasyon ise aynı dönemde, %2,9 iken 2020 yılı sonu itibarıyla %84,3'e fırlamıştır. Bir yıl içerisinde böylesi bir artış oranı dünyada eşine ender rastlanabilecek bir durum olarak ifade edilebilir. Ancak, gerek milli gelirdeki bu dramatik düşüş gerekse enflasyon oranındaki bu yükselişin temel nedenleri; Ekim 2019 Protestoları, Covid-19 salgını ve Beyrut limanı patlaması olarak sıralanabilir. Ülke ekonomisi, Ekim 2019'a gelindiğinde sermaye girişlerindeki ani bir durmanın yol açtığı finansal bir krize sürüklendi ve bu da bankacılık, borç ve döviz kurunda sistemik çöktürlere yol açtı (World Bank, 2020, s. ix).

Table 1

Lübnan'da Protesto Gösterilerinin Yaşandığı Yıllardaki Temel Ekonomik Göstergeler

Yıllar	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Nüfus (Milyon)	6.47	6.32	6.16	5.98	5.79	5.70
Nominal GSYİH (Milyar US\$)	49.92	51.14	53.02	54.90	51.60	31.71
Kişi başına GSYİH (US\$)	7.714	8.809	8.608	9.174	8.905	5.561
Enflasyon Oranı (TÜFE) (%)	-3,7	-0,9	4,5	6,1	2,9	84,3
Kamu Gelirleri/ GSYİH (%)	19,2	19,4	21,9	21,0	20,8	13,1
Vergi Gelirleri/GSYİH (%)	13,7	13,7	15,5	15,4	15,6	9,0
Kamu Harcamaları/GSYİH (%)	26,9	28,7	28,6	32,0	31,4	16,4
Kamu Borç Stoğu (Milyon US\$)	70.315	74.959	79.530	85.139	88.900	56.813
Kamu Borcu/GSYİH (%)	140,8	146,6	150,0	155,1	172,3	179,2

Kaynak: (World Bank, 2023; World Bank, 2025, ss. 19-20).

Genel ekonomik verilerdeki bu olumsuzlukların benzeri kamu maliyesi alanında mevcuttu. Lübnan kamu borçları açısından dünyadaki en sorunlu ülkelerden birisidir. Bir ülkenin mevcut borç durumunun değerlendirilmesinde bakılan en önemli göstergelerden birisi olan Kamu Borcu/GSYİH oranı bakımından dünyanın en borçlu ülkelerinden birisidir. Kamu gelirleri yıllar içerisinde azalan Lübnan'da Kamu Gelirleri/ GSYİH oranı 2015-2019 arası dönemde ortalama %20'ler civarında bir seyir izlemişken 2020 yılında %13,1 seviyesine düşmüştür. Vergi gelirlerinin toplam kamu gelirleri içindeki payı, incelenen dönemler itibarıyla ortalama %65-70 civarlarında seyretmiştir. Kamu Harcamaları/GSYİH oranına bakıldığında ise Vergi Gelirleri/GSYİH oranının iki katı bir seyir izlediği görülmektedir. Elbette kamu harcaması ile vergi geliri arasında bu kadar fark olması kamu borcunun milli gelire olan oranını sürekli bir biçimde artırmıştır. Bu artış kamu maliyesinin sürdürülemez boyutlara ulaşmasına ve ülkenin ekonomik yapısının bozulmasına yol açmıştır.

Tablo 1'de incelenen dönem aralığına dikkatlice bakıldığında, vergi gelirlerinin GSYİH oranı ile kamu gelirlerinin GSYİH oranı arasındaki ortalama %5 civarında fark olduğu görülmektedir. Vergi dışı diğer kamu gelirine ait bu %5'lik payın en önemli kısmını telekomünikasyon sektörünün kârları ve telekomünikasyon hizmetlerinden elde edilen vergiler oluşturmaktadır (Bifani vd., 2021, s. 3). WhatsApp vergisi ile elde edilecek

gelirin, devlete ait telekomünikasyon kurumuna aktarılacak olması ve söz konusu kurumun halihazırda yüksek gelire sahip olduğu dikkate alındığında, WhatsApp vergisine yönelik tepkilerin gerekçesi daha açık biçimde anlaşılabilir.

Lübnan'da İç Savaş sonrası dönemde vergi alanında yaşanan en önemli gelişme 2002 yılında yürürlüğe giren Katma Değer Vergisi (KDV) uygulaması olmuştur. 2000 yılında GSYİH'nin yaklaşık %13'ü düzeyinde olan vergi gelirleri, KDV'nin yürürlüğe girmesi ve ekonomideki hızlı büyümenin etkisiyle 2010 yılı itibarıyla GSYİH'nin %17'si seviyelerine yükselmiştir. Ancak 2011 yılında Arap Baharı protestolarının patlak vermesinin ardından ekonomik büyümenin yavaşlamasına bağlı olarak vergi gelirlerinin GSYİH içindeki payı kademeli biçimde azalmış; 2015 yılına gelindiğinde ("You Stink" protestolarının başladığı yıl) yeniden GSYİH'nin yaklaşık %13'ü düzeyine gerilemiştir. Bu gerileme, Avrupa Birliği ile yapılan ticaret anlaşması çerçevesinde gümrük gelirlerinin azalması ve 2011 sonrasında sınır kontrollerinin giderek zayıflamasıyla daha da derinleşmiştir. Bununla birlikte, yeni vergilerin yürürlüğe konulması ve özellikle gelir ile kâr vergilerinin tahsilatına yönelik vergi idaresi uygulamalarında gözlenen iyileşmeler sonucunda, 2018 yılına gelindiğinde vergi gelirlerinin GSYİH içindeki payında %15'e yükselmiştir (Bifani vd., 2021, s. 2).

Lübnan vergi sistemi ile ilgili en önemli eleştiri, eşitsizlikleri barındıran bir sistem olduğuna yöneliktir. Bu eleştirinin birinci boyutunu vergi gelirlerinin dolaylı vergiler üzerine inşa edilmiş kompozisyonu oluşturmaktadır. Katma değer vergileri, tüketim vergileri ve gümrük vergileri 2015 yılında toplam vergi gelirlerin %56'sına ulaşmıştır. Bu durum, orta sınıfı ve yoksulları olumsuz etkilerken, zenginlere olan etkisi çok az olmuştur. Vergi sistemindeki ikinci önemli sorun, artan oranlı vergilerin payının, toplam vergi gelirleri içindeki düzeyinin düşük olmasıdır. Bunun temel nedeni Lübnan kişisel gelir vergisi sisteminin, her bir gelir kaynağının ayrı ayrı vergilendirildiği bir sisteme dayanmasıdır. Yani ücretler, faiz gelirleri, temettüleri, gayrimenkul kiralari ve sermaye kazançları ayrı ayrı vergilendirilmektedir. Ancak buradaki sorunun diğer bir boyutunu, artan oranlı vergilendirmede ücretler aleyhine bir durumun daha belirgin olması oluşturmaktadır. Artan oranlı şekilde vergilendirilen ücret gelirlerinde en yüksek oran %25 seviyelerinde bulunurken, gayrimenkul kira gelirlerinde bu oran %4 ila %14 aralığındadır. Diğer gelir kategorileri -çoğunlukla en zenginlere ait olan sermaye gelirleri- sabit oranlarda vergilendirilmektedir. Örneğin, faiz gelirleri, temettüleri ve sermaye kazançları %10 oranında vergiye tabidir (Bifani vd., 2021, ss. 3-4). Görüldüğü üzere vergi sisteminde hem dolaylı vergilerin payının yüksekliği hem de adil olmayan bir gelir vergisi yapısının olması, ücretliler ve orta gelirli kesim aleyhine işleyen bir yapı ortaya çıkarmıştır. Bu tür bir vergi sisteminin yol açtığı gelir eşitsizliğinin, belirli koşullar altında toplumsal tepkileri tetiklemesi olasıdır. Nitekim WhatsApp vergisine yönelik protestoların temel nedenlerinden birini de vergi sisteminde mevcut olan bu yapısal olumsuzluklar oluşturmıştır.

Lübnan'daki Siyasi Sistemin Yapısı

Lübnan'daki siyasi sistem, 1989'da imzalanan "Taif Anlaşması" ile şekillenmiştir. Bu sistem, siyasi otoritelerin dini inançlarına göre belirlendiği mezhep temelli bir güç paylaşımı sistemidir. Bu anlaşma, Lübnan'daki iç savaşı sona erdiren anlaşmadır. 30 yılı aşkın süredir uygulamada devam eden bu mezhepçi sistem, Lübnan'ın sorunlarının arkasındaki nedenlerden biri olarak kabul edilmektedir. Daha ayrıntılı ifade etmek gerekirse, hükümetteki ve kamu sektöründeki istihdam olanakları mezhepler arasında paylaştırılmış ve bu dağılımda genellikle liyakat ve yeterlilikten ziyade mezhepsel aidiyet belirleyici olmuştur. Tüm bunların ötesinde, devletin vatandaşlarına içme suyu, elektrik, kamu sağlığı ve ücretsiz eğitim gibi temel hizmetleri sağlamadaki başarısızlığı, mezhepçi elitlerin ve siyasi partilerin bu durumdan yararlanıp, bu hizmetlerin bir kısmını yalnızca kendilerine ve yakınlarına sundukları kayırmacı bir ortam olmuştur. Bu kayırmacılık yalnızca bu konularla sınırlı kalmayıp, kamusal alanın her alanında baskın hale gelmiştir. Bu yapı, mezhepçi elitlerle veya siyasi partilerle ilişkileri olanların bu hizmetlerden öncelikli şekilde faydalan-

masına, bu bağlantılara sahip olmayan Lübnan vatandaşlarının ise bu hizmetlerden yararlanamaması ya da öncelikli tutulmamasına yol açmıştır (Khederlarian, 2022, s. 8.)

Yolsuzluklar

Yolsuzluklar, Lübnan sosyolojisinin en önemli sorunlarının başında gelmektedir. Lübnan siyasi sistemi, resmi olarak eşitlik, adalet ve ulusal kimlik değerlerini vurgulayan bir anayasaya dayansa da pratikte tüm inançların temsil edildiği, güç paylaşımı düzenlemelerine dayalı paralel bir sistem de mevcuttur. 1989'da iç savaşı sona erdiren Taif Anlaşması uyarınca yapılan anayasal değişiklikler, siyasi ve kurumsal gücün dini ve etnik topluluklar arasında orantılı olarak dağıtıldığı hassas bir mezhepsel dengeyi kurumsallaştırmıştır. İktidar paylaşımına dayalı siyasi sistem, büyük ölçüde siyasi eliti oluşturan farklı mezhep grupları arasındaki sürekli iş birliğine dayanmaktadır. Bu iş birliği veya fikir birliği, barış ve istikrarı sağlamak için elzem görülmektedir. Uzlaşma sağlamanın yollarından birisi de kamu görevi, ayrıcalıkları ve kaynaklarının paylaşımında ganimet bölüşülmesi mantığının uygulanmasıdır. Lübnan'a has bu siyasi yapı yolsuzlukları besleyen doğal bir sistemin oluşmasını sağlamaktadır (Gebara, 2023)

Uluslararası Şeffaflık Örgütü (Transparency International) tarafından yayınlanan Yolsuzluk Algısı Endeksi'ne (Corruption Perceptions Index) göre Lübnan, 2020 yılı itibarıyla 180 ülke arasında 25 puanla 149'uncu sırada yer alarak bu alandaki kötü durumunu gözler önüne sermiştir. Yolsuzluğun en az olduğu ülkenin puan değerinin yüksek olduğu bu endekste Lübnan 2015 yılında 123'üncü sırada iken, 2020 yılında 149'uncu sıraya gerileyerek eski nazaran yolsuzluk konusunda daha da kötü bir duruma gelmiştir (Trading Economics, 2025).

Suriye İç Savaşı ve Mülteci Sorunu

2011 yılında patlak veren Suriye İç Savaşı'nın sekizinci yılı geride kalıp da 2019 yılına ulaşıldığında Lübnan, dünyada kişi başına en fazla sayıda mülteciye ev sahipliği yapan ülke olmaya devam ediyordu. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNHCR) kayıtlarına göre Ocak 2019 itibarıyla Lübnan'daki Suriyeli mülteci sayısı 950.000 kişiydi. Hükümetin tahminlerine göre ise ülkedeki Suriyeli mülteci sayısı 1,5 milyondur. Ayrıca Irak, Sudan ve diğer kökenlerden yaklaşık 18.000 mülteci daha bulunuyordu (UNHCR, 2019).

Lübnan'a Suriyeli mülteci akını, ticaret, bankacılık ve turizm gibi ekonominin temel dinamiklerini zayıflatarak siyasi, ekonomik ve güvenlik sorunlarını daha da kötüleştirmiş, iş olanaklarını azaltmış ve ülkenin kalkınma hedeflerine ulaşmasını olumsuz etkilemiştir. Yoğun göç kira fiyatlarının da artmasına neden olmuştur. Artan konut talebi ve kısıtlı konut arzının yol açtığı kira artışları, bu artışla başa çıkamayan yoksul Lübnanlıları çok etkilemiştir. 8 Haziran 2012 ile Haziran 2013 arasında kiralarda %44'lük bir artış yaşanmıştır (Cherri vd., 2016, ss. 166-167).

Güvenlik konusunda da mülteci sorunu Lübnan'da yaşayanların endişelerini artmıştır. Suriyeli mülteci akınından etkilenen ülkeler arasında Lübnan, siyasi ve güvenlik ortamı açısından en çok etkilenen ülke olmuştur. Ülke, Suriye'deki muhalefeti destekleyenler ve Esad'ı destekleyenler şeklinde iki gruba ayrılmıştır. 2014 yılında, "İŞİD" ve "El Nusra Cephesi" adlı örgütler ile bağlantılı radikal silahlı grupların Lübnan'a gelip Lübnanlıları yerinden etmesi, Lübnan Silahlı Kuvvetleri'ne saldırması, ulusal istikrar konusundaki endişelerin artmasına yol açmıştır. Söz konusu radikal silahlı güçlerle Lübnan Silahlı Kuvvetleri arasında çatışmalar yaşanmıştır. Ekim 2012 ile Kasım 2015 arasında 29 intihar bombası ve suikast gerçekleşmiş ve 205 kişi hayatını kaybetmiş, 1.796 kişi de yaralanmıştır. Mağdurların büyük çoğunluğu ise sivillerden oluşmuştur (Cherri vd., 2016, s. 169).

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışma, vergi reddi olgusunun literatürde çoğunlukla hukuki ve normatif çerçevede ele alınmasına karşın, politik ve sosyo-ekonomik dinamiklerle birlikte somut ülke örnekleri üzerinden bütüncül biçimde incelenmesine yönelik çalışmaların sınırlı olması nedeniyle ortaya çıkmıştır.

Çalışmada üç husus göz önüne alınarak bir inceleme gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Birincisi, vergi reddine ilişkin teorik tartışmaları irdelenmek ve bu konudaki literatür çalışmalarına katkı sunmaya çalışmak olarak ifade edilebilir. Bu amacın gerçekleştirilmesi için vergi reddi kavramı detaylıca ele alınmış, literatürde birbiri yerine kullanılan kavramlarla olan benzer ve farklı yönleri irdelenmiş, bu sayede vergi reddi kavramının daha net anlaşılmasına çalışılmıştır. Çalışmanın odaklandığı ikinci konu ülke örnekleri üzerinden somut bir değerlendirilme yapılarak vergi reddi eylemlerine yol açan politik ve sosyo-ekonomik nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ele almaya çalıştığı üçüncü husus ise vergi reddi eyleminin nedenlerini ve bu eylemlerin yol açabileceği etkileri detaylı bir biçimde bir arada göstermeye çalışmak şeklinde ifade edilebilir. Bu etkileri gösterebilmek için Lübnan'daki WhatsApp vergisine yönelik vergi reddi eylemleri detaylıca incelenmiştir.

Hiçbir toplumsal olay durduk yere ortaya çıkmaz. Toplumsal olayların ortaya çıkmasında genellikle birden fazla faktör devreye girer ve çoğu zaman en son ortaya çıkan ve toplumun büyük çoğunluğunu etkileyen olay, meydana gelen toplumsal olayın görünen yüzü olur. Çalışmada incelenen çeşitli ülkelerdeki vergi reddi örneklerini içeren tepki ve direnişlerin çoğunluğu, iktisadi, mali ve sosyolojik alanlardaki huzursuzluklara dayanmaktadır. Birleşik Krallık, İran, Fransa, Pakistan ve Lübnan'daki tepkilerin temelinde bu sayılan hususların daha ağır bastığı görülmektedir. Ancak Yeni Zelanda'da yaşanan protestolar, devlet ya da düzen değişimi taleplerinden ziyade alınmak istenen verginin haksızlığına yönelik gerekçeleri barındırmaktadır.

Toplumlar genel itibarıyla devlet hizmetlerinin yürütülmesinin temel kaynağının vergiler olduğunun bilincindedir. Ancak toplumda, verginin uygulanması sırasında haksızlık yapıldığı, gereğinden fazla ya da ödeme gücünün üzerinde vergi alındığı veya bu vergilerin kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi için yeterince kullanılmadığı yönünde bir kanaat oluştuğunda, incelenen ülke örneklerinde olduğu gibi vergi reddi türünden tepkilerin oluşması muhtemeldir. Çalışmaya konu olmuş toplumsal eylemlerin temelinde birtakım siyasi, sosyal ve ekonomik dinamiklerden kaynaklanmış olsa da eyleme dönüşen tepkilerin büyük çoğunluğunun vergisel tepkilerle başladığı görülmektedir. Hal böyle iken, yasa yapıcı otoritelerin, vergi gibi en temel ve en istikrarlı gelir kaynağını, mevcut toplumsal dinamikleri ve içinde bulunulan ekonomik, sosyal ve siyasi ortamı dikkate alarak yapmaları, bu türden eylemlerle ülkelerin huzur ve güvenliğinin riske girmesini engelleyebilecektir.

Lübnan'da Ekim 2019'da yaşanan ve kimi çevrelerce "Ekim 2019 Devrimi" olarak nitelendirilen eylemler, tüm gösteri ve protestolara rağmen istenen başarıya ulaşamamıştır. Ancak yine de Lübnan halkı üzerindeki korku duvarının yıkılmasına sebep olması ve uzun yıllardır var olan mezhebe dayalı elitist yapıyı sarsıp, mevcut sisteminin varlığını tartışmaya açması bakımından oldukça önemli sonuçlar doğurduğu söylenebilir. Ancak kamu maliyesi perspektifinden incelendiğinde, tüm bu süreçlerde katalizör rolünü vergiye ilişkin unsurların üstlenmiş olması son derece önemlidir. Bu durum verginin toplumsal olayları yönlendirme boyutunu ve yeri geldiğinde siyasi ve sosyal açıdan ayrılmış grupları bir araya getirme özelliğini ortaya koymaktadır.

Lübnan'da Ekim 2019 Protestoları Covid-19 salgını nedeniyle sona erse de ardında ciddi bir ekonomik kriz ve bu ekonomik krize bağlı toplumsal ve siyasi krizleri miras bıraktı. Özellikle 4 Ağustos 2020'de Beyrut Limanı deposunda meydana gelen amonyum nitrat patlaması yüzünden ülkenin en büyük tahıl deposunun yok olması, çok sayıda insanın ölmesi, başkent Beyrut'un ciddi bir yıkıma uğraması ve bu yüzden binlerce kişinin evsiz kalması, içinde bulunan ekonomik ve siyasi krizin daha da derinleşmesine neden oldu.

Çalışmanın, bir tek bir ülke örneğini detaylı incelemesi temel bir sınırlılık olarak değerlendirilebilir. Ancak ileride yapılacak araştırmalarda farklı tarihsel dönemleri ve ülke deneyimlerini kapsayan karşılaştırmalı incelemelerine dayanan çalışmalar, vergi reddi eylemlerinin nedenleri ve etkilerinin daha kapsamlı biçimde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Çünkü ortaya konulmaya çalışılan sınırlı bilgi ve örneklerde de görüldüğü üzere, yaşanan sosyo-ekonomik sorunlara verilen toplumsal tepkiler bireysel tepkilerden farklı motivasyonlara sahiptir. Diğer bir ifadeyle, toplumun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullar ile toplumsal kültürün genel karakteristiği, yaşanan sorunlarda o toplumun ne türden tepkiler verebileceğini etkileyen en önemli konulardandır. Vergiye karşı bireysel anlamda bir tepki olan vergi kaçırma ya da vergiden kaçınma eylemleri ile vergi reddi eylemi şeklindeki toplumsal tepkiler farklı motivasyonlara dayanmaktadır. Bu yüzden vergisel düzenlemelere karşı toplumun ne türden tepkiler verilebileceği, toplumsal eylemleri inceleyen sosyal psikoloji alanı ile gerçekleştirilebilecek multidisipliner çalışmalarda, karşılaştırmalı biçimde ülke örnekleri üzerinden daha detaylı biçimde incelenebilir. Bu türden multidisipliner çalışmalar, vergi reddi gibi konuların salt hukuki ve normatif çerçeve yerine, daha geniş boyutta incelenmesini sağlayarak, kamu maliyesi literatürünün bu kısmına önemli katkılar sunabilir

Hakem Değerlendirmesi

Yazar Katkısı

Dış bağımsız.

Çalışma Konsepti/Tasarım- H.K., D.Ç.; Veri Toplama- H.K., D.Ç.; Veri Analizi/Yorumlama- H.K., D.Ç.; Yazı Taslağı- H.K., D.Ç.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- H.K., D.Ç.; Son Onay ve Sorumluluk- H.K., D.Ç.; Malzeme ve Teknik Destek- H.K., D.Ç.; Süpervizyon- H.K., D.Ç.

Çıkar Çatışması

Finansal Destek

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review

Author Contributions

Externally peer-reviewed.

Conception/Design of Study- H.K., D.Ç.; Data Acquisition- H.K., D.Ç.; Data Analysis and Interpretation- H.K., D.Ç.; Drafting Manuscript- H.K., D.Ç.; Critical Revision of Manuscript- H.K., D.Ç.; Final Approval and Accountability- H.K., D.Ç.; Technical or Material Support- H.K., D.Ç.; Supervision- H.K., D.Ç.

Conflict of Interest

Grant Support

The authors have no conflict of interest to declare.

The authors declare that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri

Author Details

Hamza Kahriman (Prof. Dr.)

¹ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Bölümü, Aydın, Türkiye 0000-0003-2874-0636 hamza.kahriman@adu.edu.tr

Deniz Çiçek (Dr.)

¹ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Bölümü, Aydın, Türkiye 0009-0007-4035-6799

Kaynakça | References

- Abbass, S. (2010, November, 1). *Iranian bazaar merchants protest government tax raises, 2010*. The Global Nonviolent Action. <https://nvdatabase.swarthmore.edu/content/iranian-bazaar-merchants-protest-government-tax-raises-2010>
- Abu-Rish, Z. (2015). Garbage politics. *Middle East Report*, 277, 35–40. <http://www.jstor.org/stable/44578055>
- Adelkhah, F. (2012). The political economy of the Green Movement: contestation and political mobilisation in Iran. In Nabavi, N. (Ed.), *Iran: from theocracy to the Green Movement*. (17-39) Palgrave Macmillan,. https://doi.org/10.1057/9781137112163_2
- Akbar, A. (2021). The Green Movement in Iran: reformist roots and objective. *Protest*, 1(1), 29-53. <https://doi.org/10.1163/2667372X-01010002>
- Aktan, Ç. C., Dileyici, D. ve Saraç, Ö. (2002). *Vergi, zulüm ve isyan*. Phoenix Yayınevi.

- Alwan, A. K. (2023). *Making sense of the October 2019 uprising in Lebanon: competing discourses and conceptualizations* [A Master Thesis]. American University of Beirut.
- Arab News (2019, July 13). *Pakistani businesses on strike over new IMF-backed taxes*. <https://www.arabnews.com/node/1525036/%7B%7B>
- Bacı, G. (2011). Arap Baharı'ndan Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın geleceğine bakmak, *MÜSİAD Çerçeve Dergisi*, (57), 16-20.
- Bej, S. (2020). 'The Yellow Vests will triumph:' the middle and working class protests in France. *NIAS Quarterly On Contemporary World Affairs*, 2(2&3), 1-9.
- Bifani, A., Daher, K., Assouad, L., Diwan, I., (2021). Which tax policies for Lebanon? lessons from the past for a challenging future. *The Arab Reform Initiative*, https://s3.eu-central-1.amazonaws.com/storage.arab-reform.net/ari/2021/05/28173217/2021-05-28-ENGLISH_Which_Tax_Policies_for_Lebanon_FINAL.pdf
- Bulutoglu, K. (1958). Vergiye karşı tipik bir reaksiyon Poujade Hareketi. *Maliye Araştırma Merkezleri Konferansı*, (4), 173-197.
- Burg, D.F. (2004). *A World history of tax rebellions*. Routledge Publishing.
- Chamorel, P. (2019). Macron versus the Yellow Vests. *Journal of Democracy*, 30(4), 48-62.
- Cherri, Z., González, P. A. ve Delgado, R. C. (2016). The Lebanese-Syrian crisis: impact of influx of Syrian refugees to an already weak state. *Risk Management And Healthcare Policy*, 2016(9), 165-172. <https://doi.org/10.2147/RMHP.S106068>
- Corsi, M. (2019). Pakistan 2019: the challenges of the first PTI government, In Torri, M., Mocci, N. & Boni, F. (Eds) *Asia in 2019: Escalating international tensions and authoritarian involution*, *Asia Maior*, XXX, 451-471.
- Demir, İ. C. (2015). *Kamu maliyesi*. Limit Yayınları.
- DW (2019, October 18). *Lebanon protests 20-cent Whatsapp tax*. <https://www.dw.com/en/lebanon-whatsapp-tax-sparks-mass-protests/a-50880357>
- Edizdoğan, N., Çetinkaya, Ö. & Gümüş, E. (2016). *Kamu maliyesi*. (7. baskı). Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Ekdawi, A. (2021, February 23). *Beirut's "You stink" movement: a tongue in cheek slogan to hold officials accountable*. Accountability Research Center. <https://accountabilityresearch.org/beirut-you-stink-movement-a-tongue-in-cheek-slogan-to-hold-officials-accountable/>
- Erdem, M., Şenyüz, D. & Tatlıoğlu, İ. (2016). *Kamu maliyesi*. (13. baskı). Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Fakhoury, T. (2019). The unmaking of Lebanon's sectarian order? the October Uprising and its drivers. *IAI Commentaries*, 19(66), 1-6.
- Faour, M. A. (2007). Religion, demography, and politics in Lebanon. *Middle Eastern Studies*, 43(6), 909-921.
- Federal Research Division (1987). *Lebanon, a country study*. Kessinger Publishing.
- Fickling, D. (2003, September 5). Farmers raise stink over New Zealand 'Fart tax'. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2003/sep/05/australia.davidfickling>
- Gebara, K. (2023, May). *The politics of anti-corruption in Lebanon-policy brief no. 131*. Euromesco. <https://www.euromesco.net/wp-content/uploads/2023/05/Policy-Brief-N131.pdf>
- Halabi, F. (2019, December, 18). *From "overthrowing the regime" to "All means all": an analysis of the Lebanonisation of Arab Spring rhetoric*. *Arab Reform Initiative*. <https://www.arab-reform.net/publication/from-overthrowing-the-regime-to-all-means-all-an-analysis-of-the-lebanonisation-of-arab-spring-rhetoric/?tztc=1>
- Harman, R. (2002). Fuel tax protests and fuel rationing- an historical perspective, In Lyons, G. & Chatterjee, K. (Eds.) *Transport lessons from the fuel tax protests of 2000*, (pp. 3-25). Routledge.
- Harris, K. (2010). The politics of subsidy reform in Iran. *Middle East Report, Spring*(254), 36-39. <http://www.jstor.org/stable/40660904>
- Jafari, P. (2009, September). Rupture and revolt in Iran. *International Socialism*, (124), 95-163. <http://www.isj.org.uk/index.php4?id=585&issue=124>
- Karaca, C. (2021). *Kamu maliyesi*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Karakaya, İ., ve Çelik, M. T. (2021). Ortadoğu'da Arap Baharı süreci ve Libya iç savaşı. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 6(1), 175-192.
- Khederlarian, E. (2022). The importance of revolutions: the case of Lebanon in the 2019 October Revolution [Senior study work]. Lebanese American University.
- Kırık, A. M. (2012). Arap baharı bağlamında sosyal medya-birey etkileşimi ve toplumsal dönüşüm. 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 1(3), 87-98.
- Kraidy, M. M. (2016). Trashing the sectarian system? Lebanon's "You stink" movement and the making of affective publics. *Communication And The Public*, 1(1), 19-26. <https://doi.org/10.1177/2057047315617943>
- Lyons, G. & Chatterjee, K. (2002). Foreword. In Lyons, G. & Chatterjee, K. (Eds.) *Transport lessons from the Fuel tax protests of 2000*, (pp. xiii-xviii), Routledge.

- Malaspina, A. (2008). *Lebanon (creation of the modern middle east)*. Chelsea House Publishers.
- Merhej, K. ve Qureshi, E. (2020). The Lebanese uprising in the digital age. *CyberOrient*, 14(2), 85-98. <https://doi.org/10.1002/j.1804-3194.2020.tb00004.x>
- Min'an, W. (2012). On rubbish. *Theory, Culture & Society*, 28(7-8), 340-353. <https://doi.org/10.1177/0263276411424758>
- Mettis Global. (2019, May 13). Five promises Imran Khan failed to deliver. <https://mettisglobal.news/five-promises-imran-khan-failed-to-deliver/>
- Moghadam, V. (2013). What is democracy? promises and perils of the Arab spring. *Current Sociology*, 61(4), 393-408.
- Moody's Analytics, (2022). *Lebanon- economic indicators*. Economy.com. <https://www.economy.com/lebanon/indicators>
- Musgrave, R. A. (1979). The tax revolt. *Social Sciences Quarterly*, 59(4), 697-703.
- Nazila, F. (2008, October, 10). Iran vendors protest move to collect a sales tax. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2008/10/11/world/middleeast/11iran.html?action=click&module=RelatedCoverage&pgtype=Article®ion=Footer>
- Nazila, F. (2008, October, 12). Tax delay fails to quell Iranian protest. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2008/10/13/world/middleeast/13iran.html>
- News Bharati. (2019, July 13). *Silence across the streets: Pakistan's sliding down economy pushes traders on strike for hike in sales tax*. <https://www.newsbharati.com/Encyc/2019/7/13/Traders-in-Pakistan-on-strike.html>
- Niazi, T. (2022). Why Pakistan still wallows in poverty. In Raju J. Das & Deepak K. Mishra (Eds.). *Global poverty: rethinking causality*. (pp. 170-205), Brill.
- Nuwayhid, I. ve Zurayk, H. (2019). The political determinants of health and wellbeing in the Lebanese uprising. *Lancet*, 394(10213), 1974-1975. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(19\)32907-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(19)32907-1)
- Pehlivan, O. (2019). *Kamu maliyesi*. Celepler Matbaacılık Yayın ve Dağıtım.
- Pürsünerli Çakar, E. (2013). Vergiye karşı direnme şekilleri ve vergi inzivası. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(2), 1293-1314.
- Ratcliffe, S. (Ed.). (2016). Jean-Baptiste Colbert 1619-83, French statesman. In Ratcliffe, S. (Ed.). *Oxford essential quotations* (4th ed.). eBook. Oxford University Press. <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780191826719.001.0001/q-oro-ed4-00003123>
- Roper, J. & Toledano, M. (2005). Taking in the view from the edge: issues management recontextualized. *Public Relation Review*, 31(4), 479-485. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2005.08.005>
- Safire, W. (1991, April 21). *On language; izationization*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/1991/04/21/magazine/on-language-izationization.html>
- Saraç, Ö. & Şeren, G. Y. (2022). Vergileme ilişkisinde tarafların davranışları, tavşan kaç- tazı tut oyununun mali analizi. Saraç, Ö. & Şeren, G. Y. (Ed.), *İlkesiz vergilere tepkiler- vergi isyanları* (pp. 3-22). Efe Akademi Yayınları.
- Shams, S. (2019, July 14). Pakistan's Khan draws ire over rising taxes. *DW*. <https://www.dw.com/en/pakistani-pm-imran-khan-draws-ire-over-taxes-rising-inflation/a-49585589>
- Stanley, S. K., Kerr, J. R. & Wilson, M. S. (2020). The influence of politics and labelling on New Zealanders' attitudes towards animal agriculture emissions policy, *Political Science*, 72(1), 1-15, <https://doi.org/10.1080/00323187.2020.1800414>
- Stewart, J. (2008). *Lebanon (countries in crisis)*. Rourke Publishing.
- Susam, N. (2019). *Kamu maliyesi-temel kavram ve esaslar* (3. baskı). Beta Yayınları.
- Şen, H. & Sağbaş, İ. (2017). *Vergi teorisi ve politikası*. Barış Arıkan Yayınları.
- Şeren Kurular, G. Y. (2019). Anatomy of the transformation of tax to chaos: a review on the Lebanon economy and Whatsapp tax. In D. Çevik ve O. Geyik (Eds.), *Contemporary issues in labor, public finance & administration* (pp. 49-59). IJOPEC Publication.
- Temel, R. (2019). Poujade ve Sarı Yelekliler hareketlerinin vergi grevi/verginin reddi olguları etrafında hareketleri. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 2(1), 77-104.
- Traboulsi, F. (2007). *A history of modern Lebanon*. Pluto Press.
- Trading Economics. (2025). *Lebanon corruption rank*. <https://tradingeconomics.com/lebanon/corruption-rank>
- Trouillard, P. (2021). Repressing the protests thorough law, police and discourse: the example of the Yellow Vests' movement in france. *Journal of Contemporary European Studies*, 30(3), 1-16. <https://doi.org/10.1080/14782804.2021.1915257>
- UNHCR. (2019, Jan. 19) *Lebanon factsheet, January 2019*. reliefweb. <https://reliefweb.int/attachments/ff196e6c-a705-39e3-a762-c4a43096f229/UNHCR-Lebanon-Operational-fact-sheet-January-2019.pdf>
- World Bank. (2023). *Lebanon economic monitor: the normalization of crisis is no road for stabilization*. Spring, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099027005152320346/pdf/IDU0ea0213ae0e0f804ba309c7a00638cf710a36.pdf>

World Bank. (2025). *World development indicators*, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>

World Bank. (2020). *Lebanon economic monitor, fall 2020: the deliberate depression*. <http://hdl.handle.net/10986/34842>

Zaidi, S. A. (2019, June 11). Pakistan submits to the IMF again. *The East Asia Forum*. <https://eastasiaforum.org/2019/06/11/pakistan-submits-to-the-imf-again/>